

Somossy Mulató, Budapest

"Her tyder alt på nydelse i fulde drag, på den ubundne livslyst, som husets gæster kan hengive sig til." Karl Somossys kamp for at etablere sig i music hall branchen gav resultat da han var 70+. Det var dyrt.

Fővárosi Orpheum, tidligere Somossy Mulató, facade mod Nagymező ut omkring 1910

Persongalleriet i Somossy Mulató

Barrison Sisters / Five Sisters Barrison

Lona (Abelone Maria)	f. 1871	Udtræder medio 1895 for at optræde alene
Olga (Hansine Johanne)	f. 1875	
Sophie (Sofie Kathrine Theodora)	f. 1877	
Inger (Inger Marie)	f. 1878	
Gertrude (Gertrud Marie)	f. 1881	
Ethel (Ethel Harbord)	f. ?	Engelsk varieté-kunstner erstatter Lona medio 1895
Lona Barrison	f. 1871	Selvstændigt nummer fra medio 1895 Impresario for Barrisons. Gift med Lona i sept. 1893
William (Wilhelm Ludvig) Fléron	f. 1858	1893
Otero (La Belle Otero)	f. 1868	Spansk varieté-kunstner.
Anna Held		Artist længe tilknyttet Eldorado, Paris
Cecilia Carola		Artist, sangerinde, længe tilknyttet Somossy
Baronesse Rahden		Artist til hest
Ferdinand Rück		Sangkomiker tilknyttet Danzer's Orpheum i Wien
Anton Ronacher	f. 1841	Teaterdirektør og iværksætter i Wien
Karl Somossy	f. 1824	Teaterdirektør og iværksætter i Budapest
Florenz Ziegfeld jr.	f. 1867	Teaterdirektør og iværksætter i USA
L. M. Waldmann		Direktør i Etablissement Ronacher i Wien
Emerich [Imre] Waldmann		Direktør i Fövarosi Orpheum fra 1901
Franz Albrecht		Direktør i Somossy Mulató fra 1898-1901
Artur Csáky-Pallavicini	f. 1875	Løjtnant i kavaleriet i Budapest
Roger Csáky-Pallavicini	f. 1874	Løjtnant i kavaleriet i Budapest
Max Lurion		Østrigsk cykelrytter, ven med Inger Barrison
Hermann W. Otto	f. 1863	Ansvarshavende redaktør for fagbladet "Der Artist"
Julius [Gyula] Krúdy	f. 1878	Ungarsk forfatter
Eugen [Jenö] Zichy	f. 1837	Greve, initiativtager til Verdensudstillingen
Fellner & Helmer		Arkitekter med speciale i teaterbygninger
Kejser Franz Josef		Dobbeltmonarkiet Østrig-Ungarns kejser / konge
Kong Milan		Kong Milan af Serbien

*Postkortet på forsiden viser Nagymező utca med Fövarosi Orpheum, tidligere Somossy Mulató, i forgrunden
Postkort benyttet i 1911
Ingen angivelse af fotograf eller trykkeri
Egen samling*

Indhold

Indledning		1
Forhistorien		3
	Vanskelig start	4
	Den lykkelige tid	4
	Verdensudstilling som drivkraft	6
Scenen		8
Publikum		16
Artisterne		18
	Barrison Sisters på youtube	Klik her
Medierne		21
	Divakulturen	21
	Reklamesøjler	21
	Programmer	22
	Annoncerne	31
Økonomien		34
Appendikser		
	1. Vigtige begivenheder 1842-1894	37
	2. Tvangsauktioner m.v.	38
Noter		39
Links	Somossy set fra Nagymezö utca	https://earth.app.goo.gl/FWkUX6
	Somossy set fra Mozsar utca	https://earth.app.goo.gl/wkTv9y

Indledning

Som det er tilfældet i afsnittet om *Etablissement Ronacher* i Wien, er konteksten her både kulturhistorisk og økonomisk.

I dette afsnit om *Somossy Mulató* præsenteres interessant grafisk materiale i form af detaljerede bygningstegninger og unikke programmer fra den periode i 1894, hvor *Barrison Sisters* optrådte.

Verdensudstillingen i Budapest i 1896, og forventningerne til et stort, internationalt publikums besøg i byen, kommer til at spille en rolle for långiveres vurdering af risikoen ved at engagere sig i Budapests nye, kostbare music hall.

Specielt i dette afsnit spiller Ungarns særlige situation som en del af det østrig-ungarske dobbeltmonarki sammen med Karl Somossys liv og karriere. Som det fremgår af appendiks 1 er der desværre lange perioder, hvor det ikke er lykkedes mig at finde dokumentation om hans aktiviteter.

Forskellige samfundsgruppers moralske synspunkter, der kom så kraftigt til udtryk i Østrig, er jeg ikke stødt på her i Budapest. Der er en relevant og velargumenteret kritik, men hadefulde reaktioner som i Østrig er ikke kommet til udtryk i denne undersøgelse.

Etablissement Somossy Mulató, Budapest

Forhistorien

Karl Somossys forhistorie er vævet sammen med de voldsomme spændinger, der var i den østlige del af Europa fra 1840erne til 1890erne. Ungarn var en del af det habsburgske rige som bl.a. også omfattede Østrig og Kroatien. 1848 var revolutionsåret, hvor opstande rullede fra Paris gennem det meste af Europa. Den 13. marts nåede bølgen til Wien, hvor folkemængden krævede Fyrst Metternichs afgang og samtidig forlangte en fri forfatning. Metternich forlod samme aften Wien.¹ Allerede den 15. marts nåede revolutionen Pest med store demonstrationer og offentliggørelse af tolv forfatnings- og frihedskrav. Tegningen illustrerer øjeblikket, hvor 12-punkts bulletinen offentliggøres for de forsamlede borgere i Pest.²

Ausgabe der pesther zwölf Punkte am 15. März.

Der er nogen usikkerhed om Karl Somossys fødselsår, og tidspunkter mellem 1828 og 1838 har været nævnt. Men hans officielle job i Kroatien som kavalerist tilknyttet postvæsnet i 1842 kan sandsynliggøre, at fødselsåret 1824 - eller før - er mere korrekt, fordi han formodentlig er mindst 18 år gammel i 1842.³

Karl Somossy bliver paskontrollør i den kroatiske by Kriviput i maj 1847.⁴ Hvor længe det job varer, ved vi ikke. Det fortælles, at Karl Somossy aktivt deltog i hvervning af unge ungarske mænd i 1848, bl.a. ved at underholde med den ungarske dans, "Verbunk", uden at jeg har dog har fundet dokumentation for det. Ejheller hans eventuelle deltagelse i krigen i 1849 har jeg kunnet verificere. En vis tilknytning til den ungarske Honvéd-armé kan han dog have fastholdt, idet han abonnerede på militærmagasinet Honvéd i 1867.⁵

Vanskelig start

Østrigs nederlag til Preussen ved Königgrätz den 4. juli 1866 får Ungarn til at vejle muligheder for større selvstændighed.⁶ Resultatet af forhandlingerne med Østrig bliver etablering af personalunionen, dobbeltmonarkiet Østrig-Ungarn, som besegles med det østrigske kejserpars kroning i Buda den 8. juni 1867, hvor alle sejl i form af heste, kareter og aristokrater er sat til.^{7 8} Det er muligt, at Karl Somossy er i byen og oplever festlighederne, for i slutningen af 1866 finder vi hans navn i forbindelse med åbningen af en cafe "Korona" i Vaczi ut. 13 i Pest.⁹ Sandsynligvis er der tale om en misforståelse, for hans engagement i den gade er knyttet til café eller kaffehus i nr. 24 viser det sig senere. Ungarernes nyvundne frihed i forhold til det østrigske bureaukrati kan vel have bidraget til et økonomisk løft og igangsættelse af nye initiativer - også fra Somossys side.

I slutningen af 1869 indleder myndighederne i Budapest den første af en række tvangsauktioner mod Karl Somossy.¹⁰ Et par måneder senere er den gal igen, og der skal holdes auktion over nogle aktier i et varieté-selskab. Senere samme sommer skal teater-løsøre mv. under auktionshammeren. Interessant er her, hvad misligholdelserne vedrører. I 1869-70 gælder det hans projekt i Vaczi ut. 24, hvor der formentlig var en café måske med mulighed for varieté-optræden. Hermina pladsen/gaden ved byparken er i spil i 1870-71, hvor løsøre og teateraktier er hvad kreditorerne kan få at deles om.¹¹ Senere i 1871 har Somossy forsøgt at etablere ovennævnte sommer-orpheum i Nagymezö ut. 20, lige over for nr. 17, hvor han tolv år senere gentager forsøget, denne gang med succes. Disse 10-12 tvangsauktioner og udeståender med kreditorer illustrerer Karl Somossys iver efter at etablere sig i café- og underholdningsbranchen. Også hans urealistiske optimisme og risikovillighed ved at optage lån, som han igen og igen misligholder, kommer her for en dag.

Efter at kreditorerne således har jagtet ham i mindst to år pga. deres tab i forbindelse med hans forsøg på at etablere en music-hall i Budapest, får han ansættelse som skatteopkræver i Pozsega i Kroatien i 1873.¹²

Hvor længe han bliver i Kroatien på god afstand af Budapest og de mennesker han skylder penge, ved jeg ikke, men han er i hovedstaden i 1880, hvor han i Kerepesi ut. i den tidligere Belezny have åbner et "Neues Orpheum", med et rigtigt varieté-program med 20 numre.¹³

Den lykkelige tid

Endelig i 1883 finder vi Karl Somossy med sit *Sommer-Orpheum* i Nagymezö ut.17, hvor der tidligere har været et Orpheum. I den første avisannonce, som kan spores til begyndelsen af august samme år, forsikres publikum om, at forestillingen kører hver aften, selv i regnvejr, for det hele kan overdækkes med presenninger.¹⁴ Altså er publikum ikke indendørs, og kan heller ikke komme det! Gennem *Sommer-Orpheums* første sæson fortæller annoncerne, at forestillingen flytter til den nærliggende gade, Hajos ut., hvis vejret bliver vedvarende dårligt. Den sidste annonce for sommersæsonen 1883 bringes i *Bolond Istok* den 14. oktober - det er hen på efteråret.¹⁵ Og fra den 18. maj 1884 er der igen sommer-forestillinger i

Nagymezö 17. Den 5. oktober 1884 kommer forklaringen: Samtidig med at sommer-orpheum har underholdt publikum i "baghaven" er den gamle teatersal blevet renoveret! Den åbner den 9. oktober 1884.¹⁶ Efter halvandet år med sommerunderholdning i fri luft har Karl Somossy nu en rigtig music hall til rådighed. Med begrænsede udgifter til lys, drift og vedligeholdelse har han i den periode formentlig nået at etablere sig på markedet og samtidig fået økonomien til at hænge sammen.

Jeg gætter på, at ejendommens ejer har finansieret renoveringsarbejdet, og at forpagtningsafgiften for de nye lokaler bliver væsentligt højere end afgiften for de udendørs faciliteter. Men hvor ligger den nyrenoverede music hall?

Ejendommen Nagymezö ut. 17 består af en lang, smal grund, som måler ca. 22x103 m svarende til et areal på ca. 2.300 m². Indgangen til teatersalen ligger formentlig i huset ud til gaden. Selve teatersalen kan derfra være bygget ud på en del af det store areal bag huset. Men teatersalen kan også være en del af huset. Til støtte for sidstnævnte mulighed er det faktum, at der som nævnt nedenfor kun er én udgang fra tilskuerrummet. Jeg har ikke fundet bygningstegninger, der kan dokumentere beliggenheden.

Fra 1886 synes Karl Somossy at have succes, for han anklages for at sælge flere billetter og fylde teatersalen med flere tilskuere end lovligt. Brandmanden, der skal holde tilsyn, får ikke lov til at komme ind. Nogle af succeserne har indslag med operette-lignende indhold, men det er ulovligt og giver anledning til klager fra konkurrenten *Blaue Katze*.¹⁷ Den 10. marts 1887 er der så mange mennesker i tilskuerrummet, at det er umuligt at komme væk i tilfælde af brand, for også gangene er fyldt med folk. Om politiets indsats i den forbindelse citerer avisen en salme. "De har øjne, og kan ikke se."¹⁸

I slutningen af 1889 har bystyret drøftet klager over utilfredsstillende brandsikkerhed i Somossys Orpheum, hvor der kun er én udgang, men borgmesteren beroliger forsamlingen med en melding om, at det snart skal rives ned for at give plads til et stort etablissement.¹⁹ Ulovlighederne slipper Somossy åbenbart af sted med, uden at de får konsekvenser. Og borgmesteren bakker Somossy op i spørgsmålet om brandsikkerhed, uanset at publikum må leve med - og håbe at overleve - problemet i fire år. Er der tale om vennetjeneste eller korrupsion? Eller ser bystyret igennem fingre med forseelserne, fordi man er interesseret i, at det nye projekt blev realiseret? Det ved vi ikke. Begge dele er sandsynlige.

Bygningsmyndighederne behandler i begyndelsen af januar 1890 Karl Somossys ansøgning om det planlagte nye orpheum, og drøfter hvorvidt det kan opfattes som et teater, der skal ligge frit til alle sider, eller blot skal leve op til brandsikkerhedskravene for teatre.²⁰

Senere på måneden bekræfter Karl Somossy, at et stort, nyt projekt er på vej. Han fortæller også, at han har købt to tilstødende grunde for at få plads til den nye music hall. Disse to sammenhængende grunde, som forøger den smalle grunds areal med ca. 72%, tilføjer den bredde, der er nødvendig for at få plads til den nye music hall.²¹

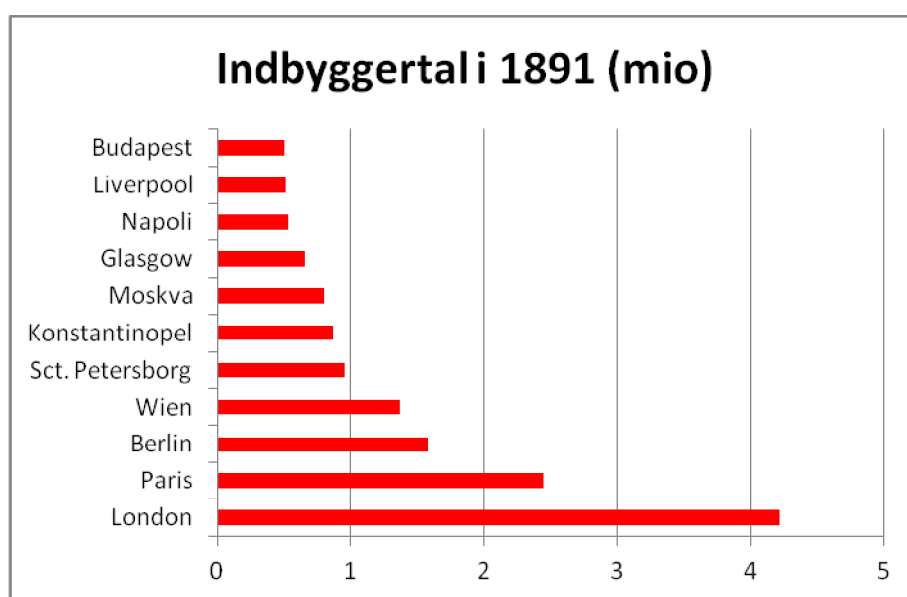
Selv om Anton Ronachers besøg i Budapest først kan dokumenteres til september 1889, er der næppe tvivl om, at Karl Somossy har været i tæt kontakt med ham siden 1888, hvor han har fungeret som projektmager for arkitektfirmaet Fellner & Helmer, ikke blot i Budapest, men også i Berlin.²²

Efter offentliggørelsen af planerne om det nye etablissement ændrer holdningen til Somossy sig måske. Ærkehertug Otto kommer en aften i november 1890, og han er tilfreds med forestillingen.²³ Derudover har jeg ikke fundet referencer i pressen om andre højtstående personers besøg i Somossys etablissement i ti-året 1883-1893.

Verdensudstilling som drivkraft

Som formand for et konsortium offentliggjorde Grev Eugen Zichy i februar 1891 en betænkning til ministerpræsidenten med anbefaling om, at den ungarske nation fejrer landets 1000 års jubilæum i 1895 for at fremhæve "dets nationale selvstændighed, dets eksistensberettigelse, dets kulturelle fremskridt, dets sociale og økonomiske kraft [...]" således at "Ungarn for en tid gøres til Europas centrum." Videre foreslår han, at festlighederne får et samlende midtpunkt med en "tiltrækningskraft, der kan vække interessen i hele verden," og at dette midtpunkt bliver en Verdensudstilling i Budapest. Her vil byen få mulighed for at "tiltrække hundredtusindvis fra de uddannede nationer, som højtideligt vil løfte vores hovedstad op i rækken af verdensbyer."²⁴

På det tidspunkt havde Budapest et indbyggertal på 506.384, hvilket placerede Budapest som nummer 11 i Europa.²⁵ Behovet for at markere byens kultur og industri i international sammenhæng er forståelig, ikke mindst i forhold til Wien og andre tysktalende storbyer.

Budapest har i 1891 blot 506.384 indbyggere. Ikke mange i forhold til London og Paris, hvor music hall kulturen har udviklet sig og givet inspiration til andre verdensbyer, også uden for Europa. Alle data er fra den statistiske årbog.²⁶

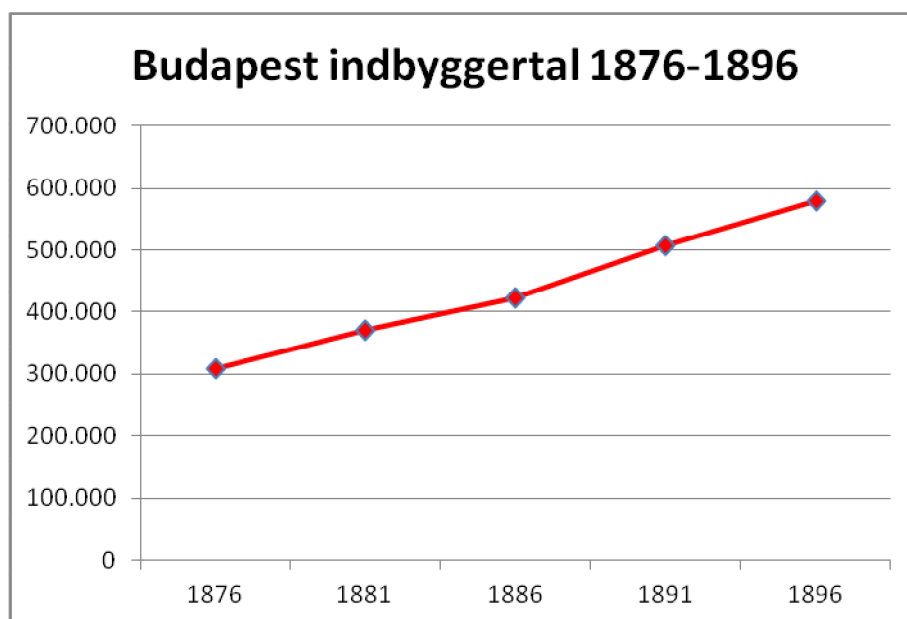
Verdensudstillingen bliver en realitet, dog ikke i 1895, men i 1896, hvor den åbner primo maj og slutter ultimo oktober.

Opbygningen af udstillingen i byparken, etableringen af nye veje og monumenter krævede finansiering af både offentlige og private initiativer. Denne stemning af iværksættelse, den fælles satsning på noget nyt og udsigten til mange turister, kan have skærpet interessen for Karl Somossys nye projekt, hvis finansiering næppe var helt på plads på det tidspunkt. Jeg ved ikke, om grev Eugen Zichy anså dette projekt for at være et vigtigt bidrag til bestræbelserne om at gøre Budapest til en verdensby. Hans støtte er ikke usandsynlig.

Det er usikkert, hvornår Karl Somossy køber ejendommene. Selv annoncerer han som nævnt købet af Mozsar ut. 3 og 5 i januar 1890, men de fremgår først af Budapest Adressekartotek i udgaven for 1894.^{27 28} Jeg har ikke fundet information om købet af den "lange smalle" grund, før også det er registreret i samme udgave.

Jeg gætter på, at entreprenøren som det første nedriver diverse bygninger på grunden Mozsar ut. 3. Herved bliver der nem adgang til hele byggepladsen uden at teatret ud mod Nagymező ut. 17 umiddelbart bliver berørt af aktiviteterne. Materialetransport til og fra byggepladsen kan uhindret foretages gennem dette brede hul i husrækken. Dermed kan Karl Somossy endnu en gang fortsætte sine forestillinger i det gamle, mens det nye bygges op. Først 12 måneder inden åbningen flytter han forestillingen til et andet teater i byen for at ombygningen af Nagymező ut. 17 kan gennemføres og helheden skabes.²⁹

I februar 1894 annoncerer Somossy åbningen af det nye etablissement i løbet af marts, og sådan bliver det.³⁰

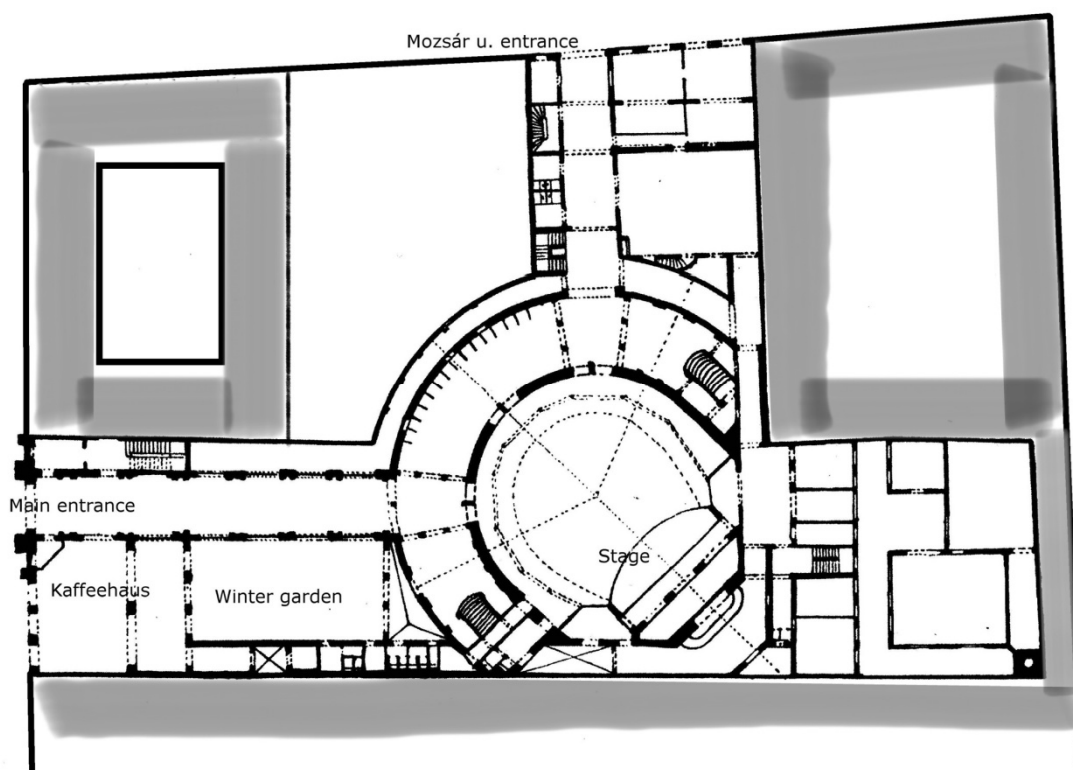

Fra 1891, hvor Eugen Zichy foreslog at Budapests tusindårsfest blev centreret omkring en Verdensudstilling, og frem til 1896 var der en årlig vækst i indbyggertallet på 2,7%. Der kom i alt 72.891 nye indbyggere til i perioden. Alle data er fra den statistiske årbog.³¹

Scenen

Myndighedernes positive holdning til den nye music hall kommer til udtryk i en kreativ og fleksibel byggetilladelse. Det er nemlig ulovligt at opføre en teaterbygning, der ikke ligger frit tilgængeligt. Derfor må man ty til en sproglig finte og udskifte "teater" med "sal" for "das Theater als Saalbau die Bauconcession zu erhalten."³²

Bygningen ligger nemlig klemt inde mellem karreens lejekaserner. Der er to forbindelsesgange til gaderne udenfor. Hovedindgangen ved Nagymezö ut. 17 har en 6m bred foyer, der fører ind til garderoberne, mens den anden gang fører ud til Mozsár ut. 5. Hovedindgangen ligger i etagebygningen, som har Kaffeehaus i stueplan og desuden værelser til udenlandske artister. Mellem etagebygningen og det cirkelrunde teater ligger en vinterhave. I den del af bygningen, der vender ud mod Mozsár ut., er der bl.a. spisesal for artisterne.

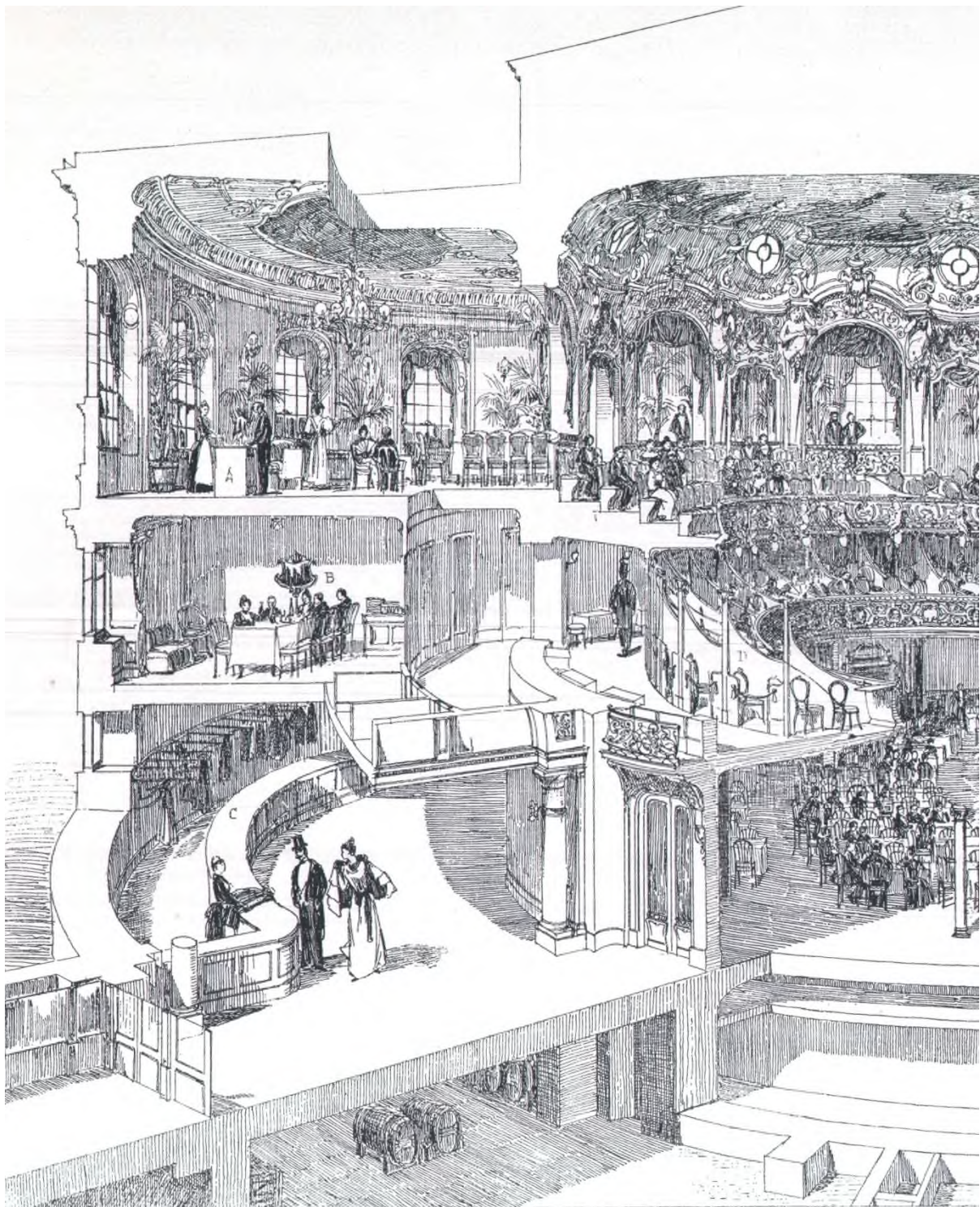

*Med undtagelse af de to arme ud til hovedindgangen i Nagymezö ut. 17 og indgangen i Mozsar ut. 5 ligger hele Karl Somossys music hall klemt inde mellem nabobygningerne. Tilskuerrummets hovedakse ligger 45 grader skråt for at få den bedst mulige plads. Ud mod Mozsar ut. ligger de to grunde Somossy købte for at kunne udnytte den lange smalle grund.
I dag ser bygningen således ud set fra Nagymezö ut.: <https://earth.app.goo.gl/wkTv9y>
Og tilsvarende fra Mozsar ut.: <https://earth.app.goo.gl/FWkUX6>*

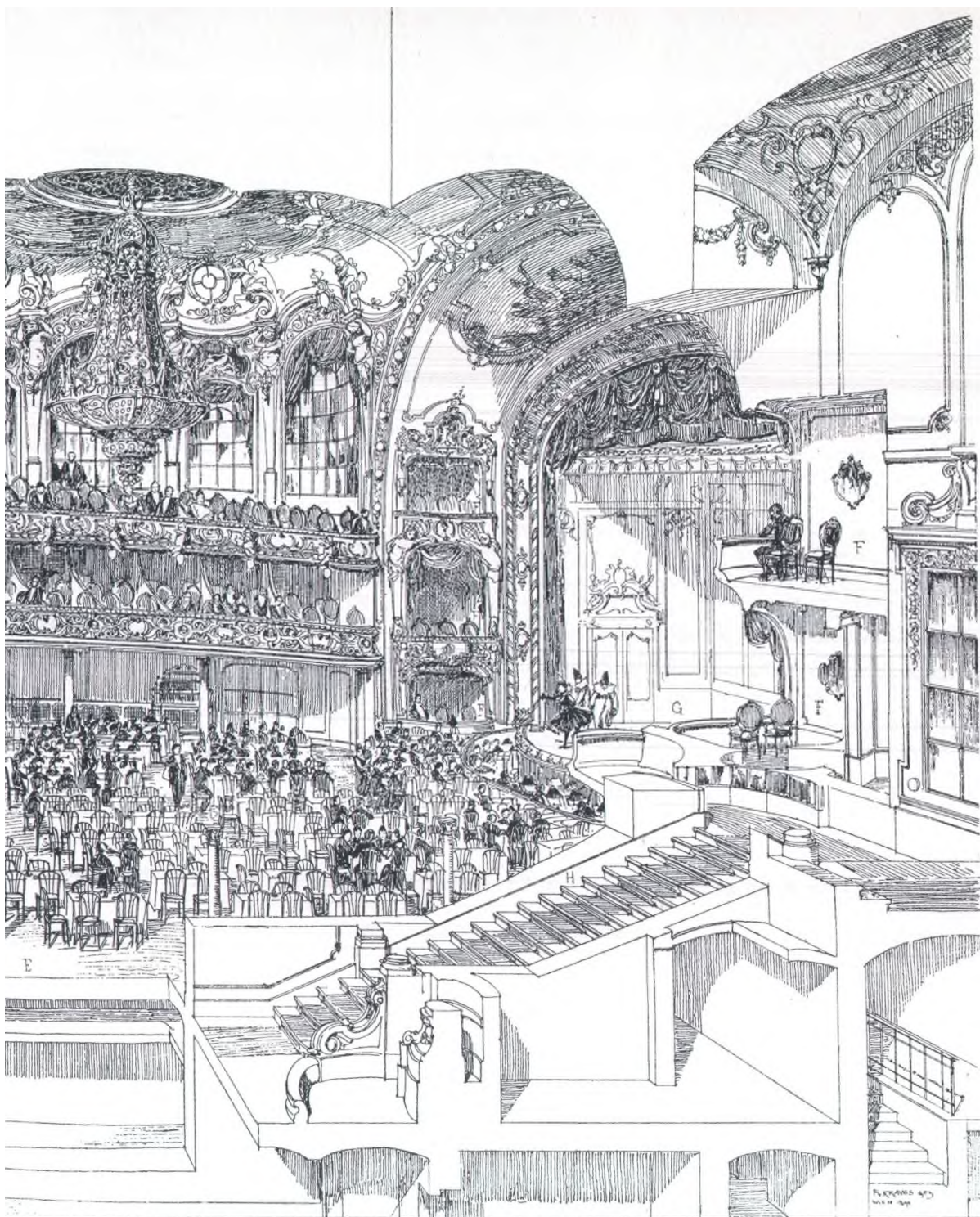

Bygningens facade er i fransk renæssance stil, og indgangspartiet indrammes af en bred risalit, et fremspring, som er dekoreret med en skulptur af den østrigske billedhugger Theodor Friedl. Skulpturen forestiller en nøgen kvinde, der skal til at slynge sit spyd afsted. En avis beskriver dog skulpturen som en gruppe af bakkanter. Vægmaleriet bag hende forestiller en balletdanserinde og en nøgen kvinde, der balancerer på jordkloden med det ene ben løftet. På midten af risalitten hænger to lamper, der om aftenen kaster glans over skulpturen og vægmaleriet.^{33 34} Bag de tre vinduer til højre for indgangspartiet ligger vinterhaven og caféen. På etagerne ovenover ligger der værelser, som nogle af artisterne får stillet til rådighed.

En revolutionshelt, Lajos Kossuth, som Somossy måske har hyldet, da han var kavalerist i 1849, dør som 91-årig få dage efter premieren. Unge mennesker, der synes at sorgen bør markeres, drager til operaen, hvor de standser forestillingen, og går videre til Somossy, hvor de knuser netop disse vinduer til caféen.³⁵ I protest over for Østrig og aristokratiets og de velstillede hedonistiske livsstil i *Somossy Mulató*?

Den brede hovedindgang ligger nede i det venstre hjørne af tegningen, hvor man kun ser det halve af gangens bredde. Til venstre er garderoberne og går man til højre, kommer man frem til den dobbelte trappe, der fører op til første etage. Herfra fortsætter en enkelttrappe op til anden etage. På første etage sidder alle tilskuere i loger med fire eller seks siddepladser. Bag logerne og den smalle gang er der promenoir, hvorfra der er adgang til de otte chambres séparées.

I parterre sidder tilskuerne ved borde som i en restaurant med hvide duge og champagnekølere. På første etage sidder alle tilskuere i loger med fire eller seks siddepladser. Prosceniumlogerne på første og anden etage er markeret med F på tegningen. Herfra er der god mulighed for øjenkontakt med artisterne. I orkestergraven kan man skimte nogle af musikerne. Mon det fyrrer mand store orkester ved premiereren kunne finde plads der?

Med en pris på 799.340 fl. bliver denne pragtbygning den næstdyreste opført i Budapest i 1894, kun overgået af det hus, der i dag rummer Boscolo Budapest Hotel.³⁶ *Somossy Mulató* indvies den 17. og 18. marts 1894, hvor *Anna Held*, Florenz Ziegfelds stjerne og hustru in spe, er engageret som et af to hovednavne. Barokstilen i bygningens interiør understreger med "sine sirlige bølgelinjer med talløse amoriner og englebørn, med brugen af guld, lyse farver og spejle, hvad ingen anden stilart kan: det lette, yndefulde og drillende."³⁷

Når man ser denne pragt, står det klart "daß es sich um ein Vergnügungsort handelt, welches, der leichtesten Muse gewidmet, nicht nur Raum bieten muß für Vorstellungen aller Art, sondern auch für die Entfaltung [udfoldelse] jener intimen Reize [tiltrækning/tillokkelse/skønhed] des Genusses, die von dem luxuriösen Leben der modernen Großstadt nun einmal untrennbar sind".³⁸

Ja, det handler om et morskabsteater eller forlystelseslokale, som - tilegnet den letteste muse - ikke blot skal give plads til alle slags forestillinger, men også til udfoldelse af nydelsens intime tillokkelse, som nu en gang er uadskillelig fra den moderne storbys luksuriøse liv.

I parterre bemærker man de mange borde, hvorom arkitekt Fellner forklarer: "In unseren Rauchtheatern müssen die Speisetische neben jedem Sitze placiert sein, wodurch die Eintheilung des Zuschauerraumes größere Schwierigkeiten bereitet."³⁹ Ungarere og østrigere vil gerne indtage deres varme aftensmad her. Ikke i restaurationen, men i tilskuerrummet. Denne ødselhed med plads koster mange spildte billetindtægter, men er et interessant kulturfænomen, som fastholdes trods økonomiske problemer.

I et program fra april 1902 er alle siddepladser vist i en oversigtstegning, også bordopstillingen i parterre. Der er i alt 36 borde med 5 eller 6 tilskuere ved hvert bord. Forståeligt nok kan det give megen trafik med tjenere ind og ud for ikke at tale om tilskuere, der rejser sig for at promenerer og blive set, når artisterne er for kedelige.

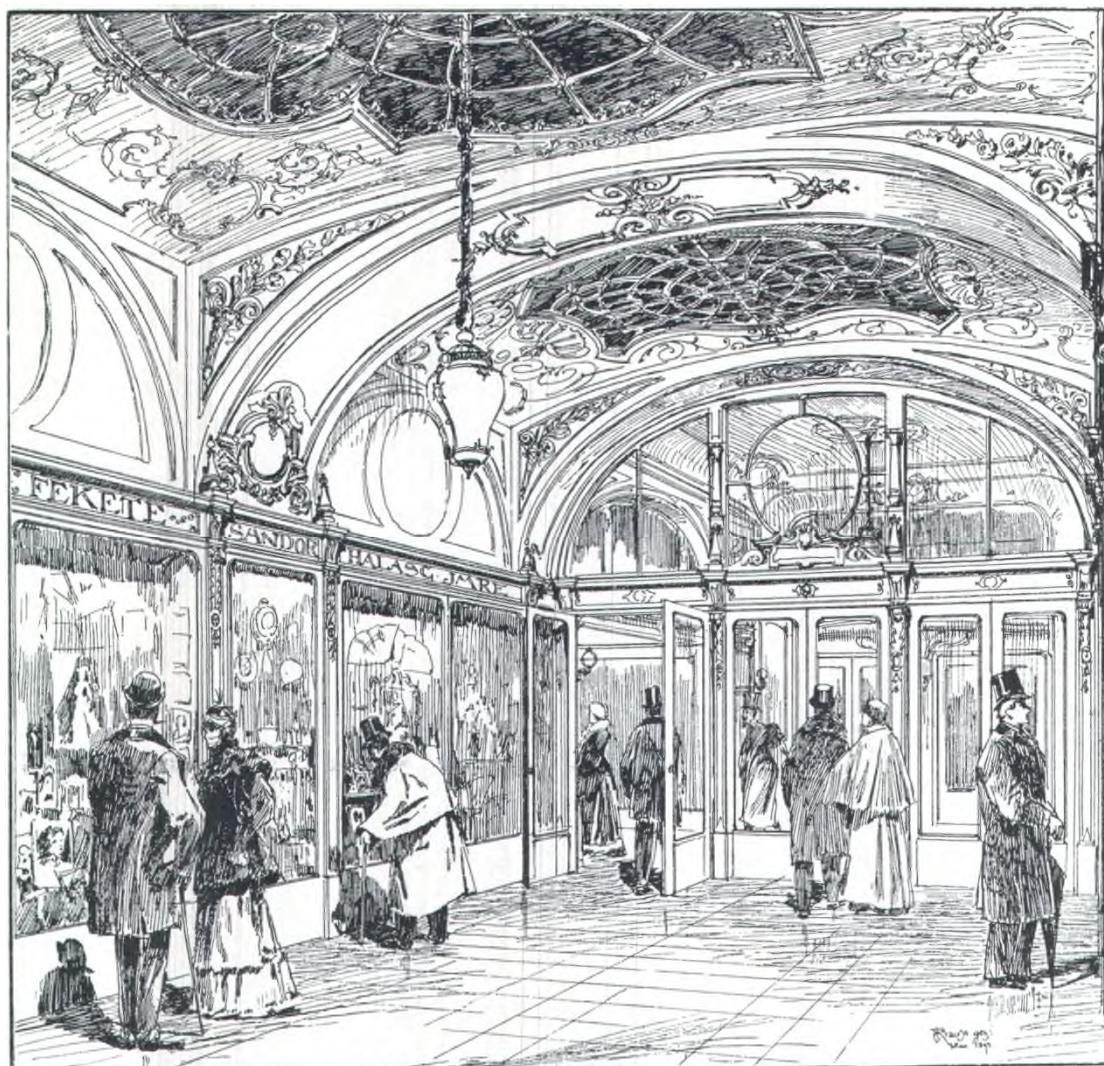
"Det egentlige teater giver indtryk af at være et af de teatre, der blev bygget i det foregående århundrede af herskere fra små stater, ikke for store, ikke for høje, men charmerende og fængslende i kraft af det storslåede loft dekoreret af kunstnere, de mange figurer, af guld og den hvide stuk på brystningerne, af tilskuerrummets fløj og silke, af maleriet, som Eros og Skælmen stod fadder til."⁴⁰

Balkonen er indrettet med loger, hvor tilskuerne kan være mere private. Bag logerne er der promenoirer og otte *chambres séparées*, parvis indrettet i fire forskellige stilarter: maurisk, japansk, rokoko og ungarsk. Her kan private sammenkomster arrangeres og "hier soll die frische Auster geschlürft, der frappirte Schaumwein getrunken werden. Es lebe das tolle Leben!"⁴¹

Hoflogen er luksuriøst udstyret: "...wir möchten hier erwähnen, dass die prächtigen Tapezierungsarbeiten, die Draperien, die prunkvollen Möbel der Hofloge und der *Chambres séparées* aus dem Atelier Samuel Kramer kommen. Besonders elegant sind die in weiss, gold und roth ausgeführte Damast-Ausstattung der Hofloge..."⁴² At der overhovedet er en hofloge, ser jeg som en reminiscens fra dengang teatret var en offentligt ejet institution. Men den er også et udtryk for ambitionen om at tiltrække de højeste cirkler i samfundet. Og det lykkes for *Somossy*, i hvert fald i starten.

På anden etage er der stolerækker og bag dem et bredt promenoir, hvorfra man kan stå, måske også sidde, og se på artisterne på scenen, mens man nyder champagne fra caféen eller buffeterne. "Im Café, im Wintergarten, auf dem zweiten Stock und im Parterre haben Gebrüder Thonet die prächtigen Möbel und Sperrsitze beige gestellt."⁴³ I en annonce kort tid efter åbningen anpriser Karl *Somossy* vinterhavens udvalg af

drikkevarer, når det fasionable liv skal leves: "Fashionables Leben im oberen Wintergarten mit Champagner-, Cognac-, Liqueur- und Confiseur- Buffets."⁴⁴

For enden af den lange foyer ved hovedindgangen ser man publikum studere udstillingsvinduerne og begive sig på vej ind i den cirkelrunde foyer, der fører hen til garderoberne til venstre. Til højre ligger den sydlige trappe, som fører op til de øvrige etager. Denne foyer minder ikke så lidt om en overdækket passage, hvor forskellige forretninger udstiller et udvalg af varer i et offentligt rum, hvor potentielle kunder, beskyttet for vind og vejr, kan kigge og blive set.

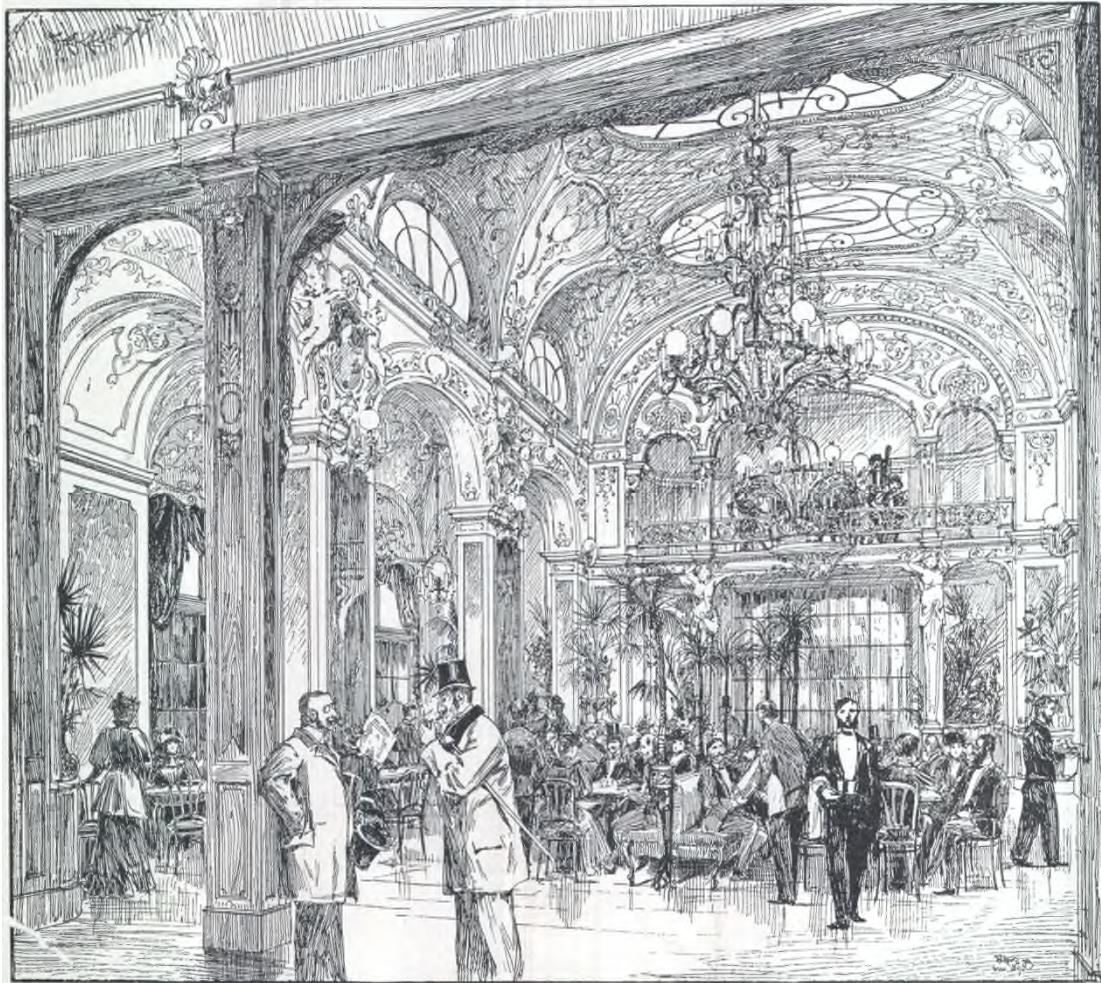

Vestibule des Somossy-Orpheums in Budapest.

I vestibulen ved den sydlige dobbeltløbede trappe står to herrer, der helt lever op til Karl Somossys forventning om påklædning. De kigger vurderende efter en smuk, ung kvinde, som de måske overvejer at invitere til deres bord. Ovenover den afklædte kærlighedsgudinde klemmer flirtende kvinde- og mandefigurer sig ind under loftet i nichen. Døråbningen til højre fører ud til vinterhaven og loggiaen med caféen, hvor publikum kan fortsætte nattelivet efter forestillingen.⁴⁵

I sit foredrag om "Rauchtheater, die sogenannten Variété-Bühnen" i november 1894 fortæller Arkitekt Fellner, at de er opstået ved forfinelse af "die "Brettli" und Chantants" i storbyer som Paris, London, Berlin og Wien. Videre hedder det, at "Das Publicum aller Stände, welches der frivoleren Richtung und der Schaulust fröhnt, bevölkert diese Art von Theater-Unternehmungen..." Her bekræftes, at storbyens publikum fra alle samfundslag kommer i disse teatre for at blive forkælet af frivoliteten og den visuelle nydelse.⁴⁶

Han nævner også, at arkitekterne ved udformningen af disse teatre ikke blot skal skabe mulighed for at publikum kan finde deres pladser, men også at de skal kunne få serveret deres mad dér. Derudover skal gæsterne have mulighed for at promenerer under forestillingen og have socialt samvær på hyggelige steder.

"In den Kaffeehaus-Lokalitäten fallen zwei in Mahagoni ausgeführte Patent-Präzisions-Billards in reichem Barockstyl von Heinrich Seiffert u. Söhne auf, welche Firma auch die prächtigen Wandverkleidungen des Cafés und Wintergartens geliefert hat." De fine billard-borde ses ikke på tegningen, som i øvrigt giver et godt indtryk af indretningens elegance og stil. Efter forestillingen åbnes skydedørene mellem vinterhaven og caféen i Kaffeehaus ud mod Nagymező ut: "Im Café-Wintergarten täglich Konzert der Zigeuner-Kapelle Munczi Lajos bis 3 Uhr Früh" hedder det i en annonce i begyndelsen af 1897.⁴⁷

"Der Wintergarten ist mit Mahagoniholz-Täfelung mit resedafarbigen Seitenwänden decorirt und an einer der Längswände mit Bildern des Malers Engelhart, eines der begabtesten Künstler der neueren Wiener Schule, geschmückt; die Bilder stellen dar: einen "Maskenball", das "Intérieur eines Chambre particulière" und endlich eine "Pantomimenbühne".⁴⁸ Disse maleriers titler antyder en vis dristighed eller frivolitet i motiverne, som yderligere fremhæver den lette stemning, som hele indretningen anslår.

Opbygningen med vinterhaver og restauranter, indretningen og materialevalget er luksuriøst, smukt og dyrt. I tilskuerrummet er der ruttet med pladsen i parterre og på øverste etage. Det store problem er, at det også er dyrt i drift. I *Sommer-Orpheum* i fri luft kunne Karl Somossy nok klare et par dage med dårlig belægning, uden hans økonomi blev blæst omkuld, for der var næppe megen anden servering end øl og vin, og små udgifter til belysning mv. Mere herom i afsnittet om økonomien.

Publikum

Publikum bliver ved de to premiere-aftener opdelt i to grupper, hvilket kunne tyde på, at der har været udsendt personlige invitationer til begivenhederne. Den første har stor repræsentation fra aristokratiet - i en af logerne sås grev Eugen Zichy, parlamentet, forfatterverdenen og det bedste borgerskab. Den anden med mange fra det bedre borgerskab. Ved begge forestillinger er der forhøjede billetpriser til benefice for interessegrupper med betydning for Karl Somossys etablissement, nemlig nogle af dobbeltmonarkiets kulturforeninger den første aften og bl.a. journalisternes pensionskasse dagen efter.

Det fyrre mand store orkester ledes af V. Rosenzweig, som har skrevet den "festlige ouverture [...] sammensat af ungarske motiver," hvorefter Béla Rozgovyi reciterer Attila Bendes prolog.⁴⁹ Det ungarske islet er vigtigt, for i hovedstaden udgør befolkningen med ungarsk som modersmål i 67% i 1891, med en stigende tendens, som understøttes af myndighederne. Publikum modtog dog Anna Held fra *Eldorado* i Paris med stor begejstring.

For Karl Somossy må disse begivenheder have været stjernestunder. I pausen har han vist rundt i de overdådige lokaler ved teatersalen, de otte *chambres séparée* samt Kaffeehaus med vinterhaven og de to store mahogni-billardborde.

Direktør Somossy bliver kaldt op på scenen utallige gange for at modtage publikums hyldest i den strålende elektriske belysning. Derefter fortsætter festen i caféen og vinterhaven.

"... to get a real sense of the place the latter-day reader would have to sit at one of the tables laid with damask and silver in that hall where the air was thick with tobacco smoke. The silver bucket with a bottle of bubbly and the equally frosty lily-of-the valley complexion of the lady of the night would have been *de rigueur* by the tableside." fortæller Gyula Krúdy (1878-1933) i en af sine "krøniker".⁵⁰

Dyrt har det været for (det mandlige) publikum at optræde med stil i Somossys etablissement. Alene påklædningen: "A true gentleman would show up wearing tails (this was the first and foremost lesson Somossy had to teach the capital)..." dertil en fin cigar og en smuk ung kvinde. Løber man tør for kontanter, er der hurtigt hjælp at få: "moneylenders [were] seated with the friendliest smiles at an inconspicuous table somewhere near the cloakroom. One heard many tales about these kindly folk who operated at rather usurious rates." Man forstår, hvorledes det kan gå til, at nogle unge mænd sætter formuer til eller begår bedrageri for at underholde *Barrisons*. Store udgifter og ågerrenter - en giftig cocktail.

Den 27. december 1896 spiser kong Milan af Serbien middag i Etablissement Somossy Mulató. Der er ingen beskrivelse af hans overværelse af forestillingen eller øvrige detaljer, men den brede/heterogene sammensætning af publikum bekræftes. I øvrigt var kongen netop ved det besøg i byen også gæst hos Eugen Zichy.

Om forventningerne til *Somossys* kulturelle betydning skriver *Pester Lloyd* på premieredagen, at "den kulturelle betydning af virksomheder i de lette og letteste genrer er velkendt: de udøver usædvanlig indflydelse på byens turisme, og da etableringen af Somossy faktisk skal betragtes som en førsteklasses arkitektonisk specialitet, synes det helt berettiget at dedikere dem flere ord end den korte registrering af deres eksistens."⁵¹ Netop den arkitektoniske udformning tillægges her betydning, som det der løfter denne varieté op på et socialt og økonomisk højt niveau, som også underbygges af Karl Somossys forventninger til publikums påklædning.

Grev Eugen Zichy er selv blandt gæsterne i Somossys Kaffehaus på åbningsaftenen, fremgår det i anekdoten fra 1903, som fortæller at: "den unge, muntre Eugen Zichy indviede den med en fest. Hans regning beløb sig til fire hundrede forints, og da han betalte den, sagde han stolt: Sådan har en ungarsk greve det sjovt! Et par dage senere inviterede Somossy ham til et gilde, der kostede ham fire tusinde forints. Det er sandt, at tjenerne blandt de eksotiske retter også bar en sølvbakke ind - med en ung kvinde. Efter festen sagde Somossy triumferende til Zichy: Sådan har Somossy det sjovt!"⁵²

Det er Mary Gluck, der i sin bog "The Invisible Jewish Budapest" bragte mig på sporet af denne anekdote.⁵³ Selv udlægger hun den som værende et udtryk for mødet mellem sociale klasser i music hall institutionen generelt, altså det heterogene publikum.

Men i denne historie drejer det sig også om opkomlingen, der er blevet ejer af en elegant og kostbar music hall for lånte penge. Han markerer sig her på en måde, som næppe vækker respekt i de kredse, han gerne vil imponere. Jeg er enig med Gluck i, at sandhedsværdien kan være tvivlsom. Den "unge, muntre" Eugen Zichy er på det tidspunkt 57 år gammel. Yngre end Karl Somossy, der er mindst 70, hvorfor de er et par ældre herrer. En sådan enkeltstående ødselhed kunne hans music hall nok klare, men holdningen er ødelæggende, og forsøg på at leve op til - og gerne overgå - aristokratiets livsform i nattelivet, bliver på kreditorernes regning. Nogen ville måske hævde, at det også var tilfældet for aristokratiet.

I den gamle teaterbygning, der blev revet ned i 1893, var der simpel udsmykning, og teatersalen var altid fyldt med cigarrøg og ofte overfyldt med tilskuere. Publikum kom for at blive underholdt og måske drikke øl i pausen. Det nye teater kan have tiltrukket en del af de "gamle", folk der havde lyst til at iscenesætte sig som velhavere for en aften, flanere på de brede promenoirer, drikke vin eller drinks oppe i vinterhaven på 2. etage og betragte det sociale liv - eller spise middag ved et bord i parterre. I kjole og hvidt.

Formel og uformel prostitution

En ung, 17-årig pige er anklaget for tyveri mm. og står nu foran dommeren. "Ihre Leidenschaft waren die - Männer. Eine beliebte Chansonnette in Brünn, bei Somossy in Budapest und hier im Orpheum, fand sie bald Geschmack daran, gleichzeitig zahlreiche Liebesverhältnisse zu unterhalten. Sie sank dabei bis zur Prostituirten und endlich zur Diebin." *Somossy Mulató* tiltrækker naturligvis prostituerede, som mens de cirkulerer i vestibuler og gange søger kontakt med potentielle kunder. Karl Somossy har en pointe i, at hans stjerner ikke bør ses som deltagere i den trafik.

Men den mere uformelle prostitution kan nogle af *Barrison* søstre nok ikke sige sig fri for at have deltaget i. At det også har været tilfældet i Budapest, har jeg ikke belæg for.

Artisterne

Barrison Sisters "afløser" Anna Held som det store kvindelige trækplaster den 4. maj 1894. Deres engagement på denne luksuriøse scene varer blot 4 uger, formentlig fordi de skal have premiere på *Alhambra* i London den 9. juni. To år senere optræder de i 6 uger, nu iført så nedringede kostumer at "publikum må tro, at de beundrer et triperie."⁵⁴ Dristighed, som ikke kunne udvises på andre europæiske scener, end ikke i Paris, er mulig i disse ødsle omgivelser, hvor eroter og basunengle slår den frigjorte tone an. Da *Barrisons*, også Lona, med kort varsel vender tilbage under *Hetzen* i marts 1897, modtages de en tredje gang med publikums begejstring.

For de fleste artister må den første optræden på *Somossy Mulató* have været en særlig oplevelse. Det elektriske lyshav, den hvide og guldbelagte stuk, vægmalerierne. Udsigten ned over parterre med de mange fint dækkede borde og det festklædte publikum. Det hele lidt tåget af cigarrøg, som måske satte sig i stemmen.

Som det fremgår af programmet for den 19. maj 1894 (se nedenfor), optræder *Baronesse Rahden* i forestillingen som skolerytterske. Hendes specialitet er at få hesten til at stejle samtidigt med at hun kaster sig bagover, så hendes hoved rammer hestens ryg. Jeg gætter på, at Lona og/eller Fléron her er blevet inspireret til Lonas solonummer som skolerytter, som får premiere ved sæsonåbningen i *Wintergarten* i august 1895.

De øvrige artister den aften er ikke specielt kendte, men efter indledende march og en ouverture kommer fragmenter fra operetter, fremfør af "Pharaos kone". Miss Ophelia optræder derpå med dresserede kakaduer efterfulgt af Schweizer Duettisten. Som nr. 6 kommer Komiker am Parallel-Barren, som efterfølges af en engelsk sangerinde. Sidste nummer i første afdeling er en serpenterdanserinde.

I anden afdeling, hvor artister og kunstnere med "trækkraft" normalt er programsat, har vi først *Baronesse Rahden* og derefter Jackson és Joseph, et par sorte amerikanske excentriske dansere. Herpå følger et par japanske sværdfægttere, som efterfølges af *Barrison Sisters*. Til slut Hunyady afgang - sikkert et musikalsk indslag.

Somossys faste kvindelige artist, Cecilia Carola, som har været "huskunstner" igennem mange år, hvor hun bl.a. har spillet i "Frauenbataillon" utallige gange, har ikke været med i de første forestillinger, uden at jeg er stødt på nogen forklaring.

Ved *Barrisons* andet engagement i sommeren 1896 har *Lona Barrison* sit eget nummer som skolerytter, hvor hun kommer på scenen som fin herre iført kjole og hvidt, høj hat og med stok. En for en forsvinder disse beklædningsgenstande i orkestergraven, og hun står til slut i negligé. Derefter tæppefald. Da hun vender tilbage ridende på sin skimmel er scenen overstrøet med blomster, og hun synger sin dristige sang om den første gang, mens hun anskueliggør kønsakten under skoleridningen.

Karl Somossy engagerede foruden *Barrisons* internationale artister som Yvette Guilbert (1893), Anna Held (1894), Karl Maxstadt (1894), La belle Otéro (1892 og 1896), Olga Barrison (1898) og efter hans tid kom Inger og Gertrud Barrison (1898), Loïe Fuller (1902), The 5 Sisters Lorrison (1901), Leopoldo Fregoli (1900-1901), og sågar Dagmar Hansen (1901).

Krúdy fortæller i sin krønike, at Karl Somossy ikke ville have, at hans udenlandske artister havde socialt samkvem med publikum - i hvert fald ikke i etablissementet - men helt undgå forbindelser mellem artister og

publikum kan man ikke. "Ueberhaupt hatten die Künstler nach dem Stil Somossys auch ausserhalb der Bühne die Illusion zu wahren, die sie in Zauberkreise des Rampenlichtes erweckten."⁵⁵

Gennem otte aftener køber fire unge husarofficerer billetter til en proscenium-loge for fire personer på første etage.⁵⁶ Jeg gætter på, at de har set annoncen den 29. juli 1896 med oplysningen om, at *Barrisons* nu optræder med kattekillinger.⁵⁷ Her sidder de - iført lyseblå uniformsjakker med guldresser - ikke langt fra scenen. De kan nok få øjenkontakt med *Barrison* søstrene på den afstand. Det er de to brødre Roger og Artur Csáky-Pallavicini, 22 og 21 år gamle, der sammen med to venner klapper begejstret, når *Barrisons* er på scenen.⁵⁸ Hvordan de får kontakt med søstrene ved vi ikke, men de inviterer dem alle, bortset fra Inger, på eftermiddags-udflugter i Budapest og omegn. Når Inger ikke er med, kan det skyldes hendes interesse for cykelløb, efter hun har mødt en cykelrytter, som formentlig fortsat er i byen her først i august.

Lørdag den 8. august gik turen ud mod Svabhegy/Schwabenberg vest for Budapest.⁵⁹ Sommerdagen var kølig, så det var ikke en hedebølge i storbyen, der fik dem til at søge ud mod bjerget. Snarere et lille romantisk damptog med tandhjulstræk, der skulle køre dem det sidste stykke op på bjerget til restauranten på Hotel Svabhegy. Der gik en hestesporvogn ud til tandhjulsbanen, men med to fiakere har det nok været mere privat.

Den lille 2,8 km lange tandhjulsbane til Svabhegy blev bygget i 1874 og udvidet med 900 m i 1890. Derfor fortsætter sporet videre over bjerget her i 1896. Hotel Svabhegy ligger højt oppe med fin udsigt ned til Donau. Damplokomotivet trak to passagervogne 264 m op ad bjerget ved hjælp af et stort tandhjul, der greb fat i tandskinnen midt mellem de to køreskiner. Tegneren har ikke ydet lokomotivets teknik retfærdighed - skorsten og røg kan dog ses.⁶⁰

I restauranten er de måske blevet modtaget af chefen, der i annoncen otte dage forinden lover at "Für gute Küche und echte Getränke sorgt bestens B. Frankl, Hotelier."⁶¹ Selskabet får et separat lokale, hvorfra

munter larm lyder. Den yngste bror, Artur, kurtiserer Ethel med "komplimenter og kærlighedstilbud" og sætter trumf på ved at trække en revolver og true med at skyde sig selv.⁶² Det ødelægger stemningen.

Dagen efter, søndag den 9. august, gør han alvor af sine trusler.

I pressen nævnes forskellige grunde til selvmordet, men efter nogle dage fastslår den unge løjtnants far, "at det eneste motiv for selvmord begået af den ulykkelige unge officer, er kærlighed, den dybe og uudslettelige kærlighed, han følte for en af "søstre" Barrison. Han vidste, at han på grund af sit navn og sin rang aldrig ville være i stand til at bringe sin elskede hjem som kone, og denne bevidsthed pressede det dødbringende våben i den ulykkelige løjtnants hånd."⁶³

Aristokratiet sætter her tingene på plads, sådan som det passer sig. Sandheden var måske snarere, at Ethel ikke var forelsket i ham og ikke ville have ham. Sofie, som året forinden havde en affære med grev Bernstorff og skulle giftes med ham, må have tænkt sit. For Bernstorff familien greb ind i deres bryllupsplaner med en lignende begrundelse.

Skandalen flyder ud i mange medier, fra den 15. august også i USA, hvor den senere på året kommer til at spille en rolle i markedsføringen af *Barrison Sisters*.⁶⁴

Medierne

Det er et åbent spørgsmål, om medierne i Budapest udnyttes så effektivt i Flérons markedsføring, som tilfældet har været i andre europæiske byer. En kilde fortæller dog, at der var Barrison-billede i forretningsvinduerne på den store Andrassy boulevard og i forretningsgaden Váci utca.⁶⁵ Plakater har der formentlig også været, ikke mindst på Somossys egen plakatsøjle på hjørnet af Negyvező ut. og Andrassy.⁶⁶ Men bortset fra de allersidste dage i 1897 er jeg ikke stødt på den typiske Fléron-fortælling i Budapest-blade, ej heller historier om postkortsalg. Måske er forklaringen, at det ikke er lykkedes at finde de relevante kilder.

Kritik af popkulturens stjernedyrkelse - "divakulten"

Det kulturkritiske blad *Magyar Szemle* bringer i august 1896 en ædruelig, sober artikel med en moralsk vinkel, om fin de siècle kulturen, om *Barrisons* der ikke kunne synge, men som med deres flirten fra scenen fordrejede hovedet på unge mænd, som forelskede sig i dem til trods for, at de i deres eget miljø ville kunne finde de smukkeste og bedste unge piger at forelske sig i. Den er fri for de sensationelle betragtninger, der bringes i en stor del af pressen.

"Præstinderne Thalia og Terpsichores kult er i virkeligheden en udvækst på fin de siècle, og det er ikke vor nationale udstillings opgave at fremme sociale udvækster. Omfanget af denne skævhed kan også tjene som afskrækkende i sagen om grev Artúr Csáky-Pallavicini.

Fem blonde engelske skønheder har optrådt i en af hovedstadens natklubber i et par uger. Sangere, selvom deres stemmer ikke er noget værd, men de har ikke brug for det. De charmerende søstre har tendens til at erobre med deres øjne, hår og pikanteri. Budapests gyldne ungdom blev vild med dem, og måske den mest skøre af dem var grev Artúr Csáky-Pallavicini - efter den lille Ethel Barrison. Han ville have været i stand til at vende sig imod andre cirkler, få selskab af smukke og fornemme damer, men den unge løjtnant undgik disse kredse, disse selskaber, for altid at være sammen med Barrison-pigerne. [...]

Og Barrison fortsætter med at synge hver aften: linger-longer Lucy - linger-longer Loo. Den gyldne ungdom i Budapest bliver vild med dem, for nu er det mode at blive vild med skuespillerinder og sangere. Vi ved meget godt, at der ikke er noget nyt under solen, og at dette har været tilfældet på andre tidspunkter og måske endnu værre, da cirkuskomikere sad på den kongelige trone, men vi ved også, at sådanne fænomener altid har været ledsaget af moralsk tilbagegang. Af den grund kan vi ikke glæde os, når det kommer til at ønske at give plads til divakulten også i vores tusindårsudstilling."⁶⁷

Dyrkelsen af *Barrisons* ser forfatteren som et fænomen, der fører til moralsk tilbagegang. Popkulturens stjernedyrkelse og konsekvenserne heraf er en klart formuleret del af kritikken, og den skal ikke nyde fremme i forbindelse med fejringen af tusind års ungarsk kultur hedder det.

Men det synspunkt står overfor Eugen Zichys vision om den nationale fejring centreret omkring Verdensudstillingen, som netop skulle få Budapest til at være Europas midtpunkt for en tid og tiltrække besøgende fra mange lande. Spørgsmålet er måske, om de tilrejsende kun skulle opleve ungarske skuespillere, artister og sangere i hovedstaden? Eller om de også skulle opleve "divakulten" - de internationale stjerner, som de ville opleve i enhver anden verdensby i Europa?

Levende reklamesøjler

Barrisons efterlevelse den 26. juli 1896 af Flérons markedsføringsstrategi - otte dage efter premieren - fremgår af reportagen i et sportsblad, som handler om tusindårsløbet i cykling på Millenáris Velodrom i Budapest, lidt sydøst for udstillingsområdet.⁶⁸

"Et meget stort publikum så løbene, som var interessante hele tiden. De fem verdensberømte Barrison-piger gik også ind i en loge og modtog Lurions triumfer med stor bifald. Vejret var lige så smukt..."⁶⁹ De bliver måske ikke set af så mange mennesker på cykelbanen, men det afgørende er, at de bliver omtalt i pressen.

Er det ved den lejlighed Inger bliver venner med den østrigske cykelrytter Max Lurion, som hun er fotograferet sammen med i 1896 - på tandem - af en fransk sportsfotograf, Jules Beau (1864-1932)? Det er ret sandsynligt, at han er rejst til mesterskaberne i Budapest for at fotografere.⁷⁰

Programmer

Budapest, 28. Juni 1884.

Direktor: CARL SOMOSSY.	Regisseur: FERDINAND RÜCK.	Kapellmeister: SEMMLER.
-----------------------------------	--------------------------------------	-----------------------------------

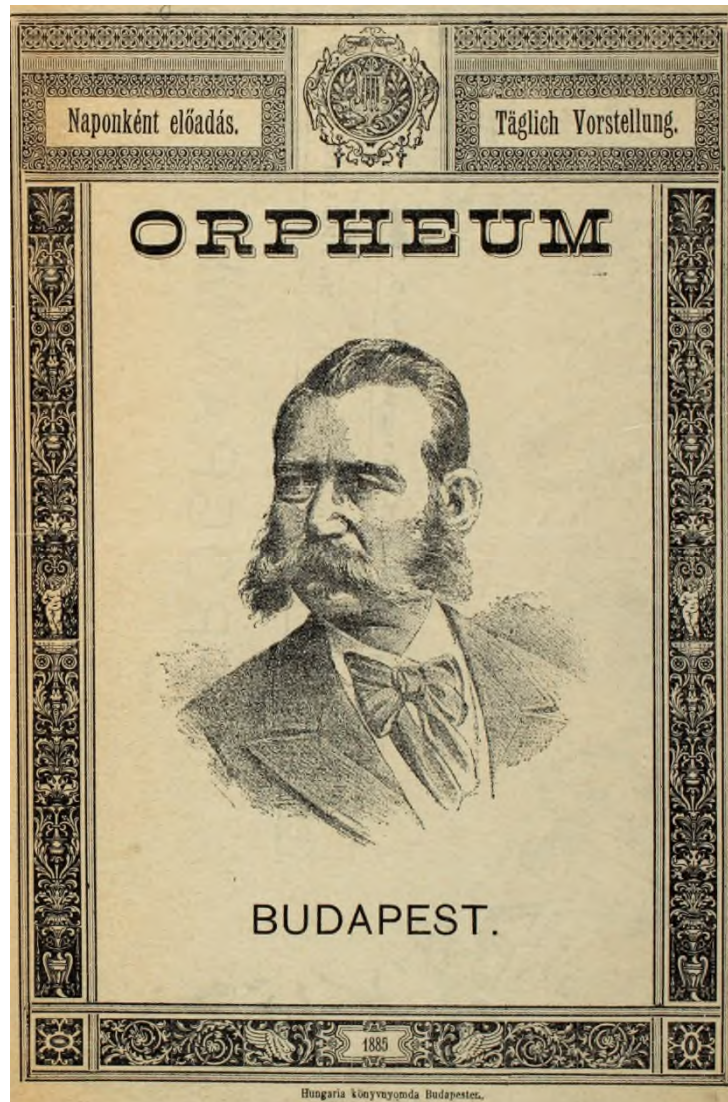
PROGRAMM.

<p>I. THEIL:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Marsch. 2. Ouverture. 3. Quadrille. 4. Auftreten der ungarischen Duettistinnen Geschwister Beregi. 5. Auftreten der Reckkünstler Gebrüder Alfred und Erwin Ferroni. 6. Auftreten der deutschen Lieder- und Operetten-Sängerin Frl. Clara de la Torre. 7. Auftreten des neapolitanischen weltberühmten Soltänzers Ferroni Blondin. 8. Musikalisch-komisches Entrée, ausgeführt von Les frères Girards. 9. Couplet, vorgetragen von Ferdinand Rück. 10. Einzig in seiner Art! Young Apollo Garetta <small>in der hohen Schule der Luftgymnastik und in seinen sensationellen Produktionen auf der horizontalen Leiter.</small> 	<p>II. THEIL:</p> <ol style="list-style-type: none"> 11. Musik. 12. Auftreten der Grotesque- und Hochspringer-Gesellschaft Les frères Girards. 13. Auftreten der deutschen Lieder- und Operetten-Sängerin Frl. Clara de la Torre. 14. Auftreten der Garetta-Truppe <small>in ihrer grossartigen equilibristischen und akrobatischen Produktionen. Vorführung 30 dressirter Tauben durch Miss Eugénie Garetta.</small> 15. Solo-Szene vorgetragen von Ferdinand Rück. 16. Auftreten der ungarischen Duettistinnen Geschwister Beregi. 17. Vorführung Farini's dressirter engl. Ochsen Bill und Jim, durch Mr. Rüger.
---	--

15635. Hengsten Buchdruckerei Budapest.

*Det ældste bevarede program fra tiden i Nagymező ut. 17 gælder forestillingen 28. juni 1884 og er således fra perioden med sommer-forestillinger i haven.⁷¹
From the Collection of Theatre History at Hungarian National Széchényi Library*

Programmet er prydet med en bort af vignetter, der forestiller artister og deres dyr i gang med forskellige kunster. Læseren får et visuelt indtryk af, hvad der kan være at glæde sig til. Teksten beskriver indholdet i 17 numre, i to afdelinger. Ét navn, Ferdinand Rück, går igen hele tre gange, også som regissør.

*I dette program fra 1885 er Karl Somossys kontrafej på forsiden. Han er en betydningsfuld mand med værdighed, og hans skæg kan minde om kejser Franz Josefs.
From the Collection of Theatre History at Hungarian National Széchényi Library*

På siden med programpunkterne findes den samme bort med artister og deres dyr, men forsiden af det sammenfoldede ark prydes af dette træsnit med Karl Somossys portræt. Det karakteristiske skæg, som dækker overkæbe og kind er markant. Til gengæld er der ingen antydning af det skælmske, erotiske og livsglade, som formentlig har været hans "Orpheums" tilbud til publikum.

Det første program for det nye *Etablissement Somossy Mulató* viser derimod med al tydelighed, hvad publikum kan forvente, og derudover hvilken type publikum ejeren gerne vil tiltrække.

Med smukt 4-farvet tryk på for- og bagside, og 1-farvet sort/brunt tryk på siderne 2-3 er programmet trykt på kvalitetspapir i en størrelse lidt mindre end A4. Det udstråler den samme elegance, kvalitet og livsglæde som tilskuerrummet og de tilstødende lokalers dekorationer.

Der er ingen reklamer i programmet, måske fordi det endnu ikke er almindeligt i 1894, eller fordi man hellere vil signalere, at det er unødvendigt. Det må efter min opfattelse være etablisementets lokale stjerne gennem flere år, *Cecilie Carola*, der er afbildet på side 4 stående på toppen af jordkloden.

Over de følgende fire sider vises programmet for forestillingen den 19. maj 1894, godt to uger efter Barrison Sisters premiere i Budapest.

Tryk: "Kosmos" Müintézet Budapest.

From the Collection of Theatre History at Hungarian National Széchényi Library

Somossy Mulató 25

MŰSOR

Etablissement
SOMOSSY

Mulató

IGAZGATÓ-TULAJDONOS:

SOMOSSY KÁROLY

Szombat,

1894. május 19-én

I. RÉSZ * I. ABTHEILUNG

1. Induló Rosenzweig-től **ELISABETH-MARSCH** v. Rosenzweig

2. Nyitány Bellini-től... .. **NORMA** Ouverture v. Bellini

Fragment aus der Operette

3. Töredék **PHARAO FELESÉGE** operettéből.

4. Idomított kakadúk ... **MISS OPHELIA** Dressirte Kakadus

5. Svájci duettisták **DE VEHR NŐVÉREK** Schweizer Duettistinen

6. Kómikusok a korláton... .. **JONES és ROBINSON** Komiker am Parallel-Barren

7. Angol énekesnő... .. **MISS ELSIE LESLIE** Englische Sängerin

8. Serpentintánczosnő ... **BETTINA RUFFINI** Serpentintänzerin

Pénztárnyitás 7 órakor. Kezdeté 8 órakor.

Műsor ára 10 kr. — Programmpreis 10 kr.

Esetleges műsorváltásokat az igazgatóság fenntartja magának.

Oly székekért, melyekre ruhát tesznek, egy belépti-jegy ára fizetendő.

Amerikai Buffet

a helyiség télikertjében.

Ajánlható kütünő amerikai jeges-italok,
bowle és champagnes frappés.

Az igazgatóság felkéri a tisztelt közönséget, hogy a
kiszolgálás és személyzet körében felmerülő panaszokat az igazgatóságnak azonnal bejelentse.

PROGRAMM

Etablissement
SOMOSSY

Mulaté

EIGENTHÜMER UND DIRECTOR:
CARL SOMOSSY

Samstag,
den 19. Mai 1894.

II. RÉSZ * II. ABTHEILUNG

9. **RAHDEN BÁRÓNÉ**

„Monte Christ“ és „Steiger“ iskola-lovaival
egy külön a szinpadon épített czirkuszköröndben.

Eredeti amerikai néger-kómikusok — Original amerikanische Neger-Excentrics
10. **JACKSON és JOSEPH**
először Európában.

11. Japán kardvívók **MASU ÉS JANEYOSHI KAWAKAMIS** Japanische Schwertfechter

12. Amerikai ötös kar
„THE FIVE BARRISON SISTERS“

Mr. W. FLÉRON igazgatása alatt.

13. Erkel-től ... **HUNYADY INDULÓ** ... v. Erkel

Cassa-Eröffnung 7 Uhr. Anfang 8 Uhr.

Főrendező: KÖSZEGHY JENŐ * Karnagy: ROSENZWEIG VILMOS

Aenderungen im Programm behält sich die Direction vor.

Für Stühle, welche mit Kleidungsstücken belegt werden, ist der Preis einer Eintrittskarte zu entrichten.

Amerikanisches Buffet

im Wintergarten des Etablissements.

**Empfehlenswerthe amerikanische Eis-
getränke, Bowle u. Champagnes frappés.**

Die Direction erachtet das hochgeehrte Publikum
jede Beschwerde über Bedienung und Personal so-
fort zur Anzeige zu bringen.

Somossy Mulató 28

Tilsvarende signaler sender en unik serviet med 4-farvet dobbeltsidet tryk på silke- eller bomuldsstof, hvis anvendelse er ukendt. Jeg gætter på, at den har været anvendt på åbningsdagene den 17. og 18. marts 1894. Den præsenterer etablissementet over 4 sider. Side 1 viser foruden et slynget bånd med navnet et portræt af ejer og direktør Karl Somossy samt forneden en klovn i et kostume i stil med forsiden på 1894-programmet. Opslaget, side 2-3 viser hele tilskuerrummet fyldt med mennesker, der står så tæt, at man ikke ser borde og stole i parterre. På side 2 i øverste venstre hjørne vises foyeren med den sydlige dobbeltløbs-trappe, hvor elegante par promenerer og konverserer. Til højre herfor ser man en halvnøgen kvindelig engel, og nedenunder små basunengle. Nederst afbildes loggiaen i to etager, hvor orkesteret på første sals niveau underholder de elegante gæster i caféen og vinterhaven. På side 3 ses øverst til højre får vi et blik ind i et af de otte *chambres séparées*, hvor et par mænd i forgrunden underholder en kvinde i lang, gul selskabskjole. De er omgivet af vignetter med flere basunengle og lyserøde roser. På midten vises, udover tilskuerrummet, indgangsfoyeren med udstillingsvinduer og nederst ser man tilskuere flanere i foyeren og caféen på øverste etage. Side 4 har Karl Somossy's forklarende tekst på ungarsk og tysk.⁷²

At denne serviet har været beundret, er oplagt, men hvordan har den været præsenteret? Som serviet på bordene i parterre? Eller i caféen? Eller har den været en dug? Den må have været et kostbart medie, som har demonstreret Karl Somossys ambition om at leve op til de øverste cirklers niveau - og overgå *Etablissement Ronacher* i Wien.

Efterhånden som økonomien strammer til, ændres programmernes udformning i forskellige retninger, mens tryk og papirkvalitet bliver ringere. Allerede da *Barrisons* kommer i 1896, er kvaliteten på et helt andet niveau. Det tynde og gennemskeinnelige ark er limet fast i en lille rød mappe, og kan foldes fire gange, således at mappen kan lukkes og stikkes i tasken eller lommen. Dette eksemplar er revet ud af mappen, som det fremgår af figuren på næste side.

AMERIKAI BURETT

a hírhedt, lelkendező
színház, melynek műveit
a legújabbak között is
különösen nagyra tartják
az egész világban.

A hírhedt, lelkendező
színház, melynek műveit
a legújabbak között is
különösen nagyra tartják
az egész világban.

A hírhedt, lelkendező
színház, melynek műveit
a legújabbak között is
különösen nagyra tartják
az egész világban.

A hírhedt, lelkendező
színház, melynek műveit
a legújabbak között is
különösen nagyra tartják
az egész világban.

ETABLISSEMENT SOMOSSY MÚLATO

Főrendező: Kőszeghy Jenő.	Igazgató-tulajdonos SOMOSSY KÁROLY	Karnagy: Rosenzweig Vilmos.
---------------------------	--	-----------------------------

Budapest, csütörtök 1896 augusztus 27.

I. RÉSZ — I. ABTHEILUNG.

1. Induló Sullivantól Barataria Marsch v. Sullivan
2. Nyitány Offenbachtól Orpheus u. a. arifigian Ouverture v. Offenbach
3. Bécsei szobrotta **ADELE MORAW** Wiener Soubrette
4. Sorma Rosina és Malvin k. a.
PAS DE DEUX
Fr. Rosina und Malvine Sorma
5. Dalkékeső **LOUISE RÜCK** Liedersängerin

Czita, a cigányleány fenomenális hangú művész	Die Zigeunerin Czita phänomenale Violinvirtuosin.
---	---

7. **A hölgyzászlóalj — Das Frauenbataillon**
nagy katonai daljáték, előad-
ják Bogdány k. a., Rück,
Müller, Sussin, Trau urak, a
teljes operette- és ballet-szo-
molyozat. grosses militärisches Ausstel-
tungs-Singspiel, dargestellt von
Fr. Bogdány, den Herren Rück
Müller, Sussin, Trau, dem ges.
Operetten- u. Balletpersonal.

Az előadás kezdete fél 9 orakor, vége 1 orakor

Az esetleges műsorváltozásokat az igazgatóráj fenntartja magának.

Budapest, Donnerstag den 27. August 1896

II. RÉSZ — II. ABTHEILUNG.

8. **THOMPSON EPHR-EPH. THOMPSON'S**
ázsiai elefántjai asiatische Elefanten

a) Akrobaták és gülák	b) Akrobaten und Pyra- miden.
b) Elefántok zenekara.	c) Ein Elefanten-Orchester
c) Elefántok mint teher- hordók	d) Elefanten als Träger.
d) A sodrony-kötéltartók	e) Die lustigen Kegel- krüden.

9. **LONA**
Bariton
chanfense excentrique löblón | Chantseuse Excentrique zu Pferd
10. **The 5 Sisters Barrison**
Directio: W. FLÉRON igazgatóság alatt.
1. Miss Jones 2. Linger-Longer 3. Gavotte Louis XIII.
11. **SZILMANOVICS A.**
Trapez-ámbri-ka — Trapez-Equilibrist
12. Equibristák **BROTHERS WIED** Equilibristen
13. **ZÁRO-INDULO — SCHLUSS-MARSCH**

Barrisons er på programmet som nr. 9 og 10. Barrison Sisters's program er specificeret, idet der er tre numre: Miss Jones, Linger-Longer og Gavotte Louis XIII. De arbejder under direktion af W. Fléron.
 Det gør Lona Barrison ikke.
 Programmet indledes og afsluttes med en marsch, og som afslutning på første del opføres en Somossy-genganger: Das Frauenbataillon, et militært udstyrstykke.
 Den lille militarisme i underholdningen skinner igennem her.
 From the Collection of Theatre History at Hungarian National Széchényi Library

I november 1897 er der kommet annoncer i programmet, hvor de fylder mere end dobbelt så meget som program-delen. Den økonomiske situation afspejler sig her. Karl Somossy er trådt i betalingsstandsning i juni måned, og kreditorerne diskuterer det videre forløb.⁷³

Annoncerne

Den første annonce for Karl Somossys *Sommer-Orpheum* i haven i Nagymező ut. 17 kommer i satirebladet *Bolond Istok* (Den skøre Istok) den 5. august 1883. "Der er forestilling hver dag, og i tilfælde af regn, kan tilskuerpladserne overdækkes med vandtætte presenninger".

Annoncen fortæller først beroligende, at i tilfælde af vedvarende regn flyttes forestillingen til Hajos ut. Bugtaleren mr. Leo er den store attraktion, forstår man af en anmeldelse, men de øvrige artister fremhæves på lige fod med ham.⁷⁴

Men det ændrer sig året efter, hvor kun bugtaleren Mr. Leo og miss Leonora præsenteres i annoncen, og den 5. oktober 1884 fortæller annoncen, at *Orpheum* er ved at blive renoveret og åbner den 9. oktober. Så er det slut med *Sommer-Orpheum*.

Bolond Istok, 13. juli 1884 hvor kun stjerneartisterne bliver nævnt.⁷⁵

Bolond Istok, 5. oktober 1884. Det renoverede Orpheum åbner den 9. oktober.⁷⁶

I begyndelsen af 1890erne er notitser og annoncer kendetegnede ved detaljeret præsentation af artisterne. Der er noget "demokratisk" og sympatisk ved denne brug af spalteplads, hvor nogle navne er fremhævet med fed skrift. Det kommer til at ændre sig i 1894. Ikke i forbindelse med Anna Helds 6-ugers engagement i forbindelse med åbningen af den nye music hall, men da *Barrison Sisters* og *baronesse von Rahden* kommer i begyndelsen af maj.

Da opbygningen af den nye music hall i marts 1893 er kommet så langt, at Karl Somossy må flytte den gamle til en anden adresse i Budapest, skriver han en direkte henvendelse til sit publikum. "Den 10. d. m. lukker jeg mit etablissement efter en ti-årig spilleperiode, som jeg - takket være Budapest publikums uforanderlige gunst - tæller til de lykkeligste i min mangeårige virksomhed [...]" Derefter følger en overstrømmende tak og håbet om at det nye etablissement vil vise sig værdigt til publikums generøsitet.⁷⁷ Sproget er meget høfligt, næsten leflende. Er det specielt for Somossy, eller er det normen i det klassesdelte samfund i Østrig-Ungarn på den tid?

I slutningen af juli 1896 offentliggør *Somossy Mulató* annoncer med beskeden om, at *Barrisons* optræder med et nyt nummer med kattekillinger, og måske det er den direkte anledning til, at de fire løjtnanter med brødrene Csáky-Pallavicini i spidsen køber pladser i en loge på første etage og begynder at invitere søstrene på ture i omegnen - til sidst til Svabhegy.

Annonce i tysksprogede *Pester Lloyd* den 29. juli 1896. "Heute neu die reizende Nummer: Die Kätzchen und Lona Barrison zu Pferd."⁷⁸

Annonce i *Pesti Napló*, 29. juli 1896
De fem Barrison-piger i dag med killinger
i en charmerende scene. Lona Barrison på
hesteryg.⁷⁹

De ungarsksprogede annoncer er generelt mere livlige og markante end de tysksprogede i *Pester Lloyd*. Måske er *Pester Lloyd* den eneste tysksprogede avis i Budapest. Det kunne forklare en væsentlig højere annoncepris og dermed den sparsomme brug af spalteleads.

Senere i august fejrer *Somossy Kongens* fødselsdag med en forestilling bestående af et "Ungarsk militært opgør" i fem scener. Samme dag fejres det kongelige overhoved i Zoo, hvor "Slaget ved Lissa" opføres. Dette søslag blev udkæmpet i juli 1866, og selvom Østrig vandt over den italienske flåde, fik det ingen større betydning, for i den samme krig tabte de slaget ved Königgrätz og dermed krigen. Militarismen lever ikke blot gennem de flotte løjtnanter og militærmarcherne, men også her i music hall branchen.

Tredie og sidste gang *Barrisons* kommer på gæstespil i *Somossy Mulató* er hetzen imod dem i fuld gang. *Lona* er blevet pebet ud under en forestilling i Graz, og direktør Waldmann har opsagt kontrakten med *Barrison Sisters* i *Etablissement Ronacher* i Wien. "De stakkels piger blev bange og var fast besluttet på at

søge beskyttelse og husly i det gæstfrie ungarske hjemland; de flygtede til Somossy, der bød dem velkommen med åbne arme. I øvrigt var det taknemmelighed, der ledte dem tilbage til os. Orpheum i Budapest var trods alt udgangspunktet for deres "kunstneriske" karriere, hvorfra disse charmerende trækfugle fløj ud i verden og alligevel er glade for at vende tilbage til reden med deres succeser og sange."⁸⁰ Denne tekst stammer fra en artikel i *Pesti Hirlap*, og den kan meget vel være forfattet eller inspireret af William Fléron. *Barrisons* første optræden i Budapest i 1894 var deres tredje engagement i Europa, men det pynter på historien, at det hele begyndte i Budapest.

Også i Budapest var der forsøg på at bremse *Barrisons* optræden. "Politiet, der blev informeret om dette, tog passende forholdsregler, som imidlertid viste sig at være overflødige, for det fornemme publikum, der fyldte alle rækker, gav *Barrisons* en næsten demonstrativ modtagelse. [...] *Lona Barrison* har ikke spillet endnu; hun nøjedes med at bifalde sine "søstre" fra en loge."⁸¹ Men efter en pause på otte dage kommer *Lona Barrison* på scenen og giver sit skoleridt til bedste i de sidste to uger.

Etalblissement Somossy-mulató
 17. SZÁM
 Iróda: Mezősár-utca 5. sz. 7. sz. Telefon
 IGAZGATÓ-TULAJDONOS: SOMOSSY K.
 Ma bucsufellépte:

Lona
 BARRISON és az
 öt Barrison nővérnek.

Nagy siker! Completbetét!
Er kann nicht lesen,
 Böhm J.-tól. Rakovitsch A. kómikus, Hessen k. a.,
 Gaston k. a., Nicol ur. „Vasquez grófnök”,
 ugymint az összes műsorok A teli kert kávéház-
 ban zene, Muncy Lajos zenekara játszik. Szerdán,
 március 31-én ismét fellépte az itt oly kedvelt
 francia duettistáknak: **Bianca-Desroches**. Csü-
 törtök, április 1-én: **Miss Titi Sidney, Poses**
plastiques, Fin de siècle, a legszebb
aszszony. Jegyek elővételbe Andrassy-ut 38.
 dohány-társaság.

*De sidste par dage får Lona enestående promovering i annoncerne. Her er annoncen på engagementets allersidste dag, den 30. marts 1897.*⁸²

Lona får oprejsning hos Somossy i Budapest efter den katastrofale forestilling i Graz, hvor aktivister udsatte hende for en pibekonzert.

William Fléron har formentlig iscenesat både pressemeddelelserne og denne annoncering i samarbejde med Somossy - måske med Lona som suffløse.

Synes de fem *Barrison Sisters* det er fair? *Lona* har med sin dristige optræden i en katolsk provinsby, Graz i Østrig, forstærket hetzens had, som "smittede" de fem søstre og derved ødelagde gruppens fremtid. Skal hun så bæres i triumf her få uger senere? Måske føler de, at *Lona* har alt for stor magt og i virkeligheden styrer sin mand, William Fléron.

Økonomien

Hvad mon Karl Somossy har tænkt og følt efter de første dage med fulde huse og forhøjede billetpriser. Når han åbnede pengeskabet, ventede der ham et syn, han aldrig havde set før. Stabler af penge.

Og de var hans.

Naturligvis skulle artisterne og de ansatte have løn, og leverandører af drikkevarer, østers, kød og grøntsager skulle have honoreret deres fakturaer. Og foreninger og pensionskasser skulle have en del af overskuddet. Der skulle også være til renter og afdrag på lånene på lidt længere sigt.

Men der var mange penge, og den næste aften kom der nye stabler af sedler og mønter ind i skabet.

"[Han var] en forlystelsernes stormester, en nydelsesglad epikuræer, der gennem hele livet hyldede maksimen: "Carpe diem."⁸³

"Han har tjent som et - ikke altid efterlignelsesværdigt - forbillede for generationer af levemænd, men han har også budt hundredetusinder på den smule underholdning, uden hvilken den grå, ensformige tilværelse var ubærlig. [...] Hans ambition var dog ikke i samklang med indtjeningsevnen i etablissementet [...]"⁸⁴

At Karl Somossy er blevet fristet af sin tilsyneladende rigdom til at overgå grev Zichys rundhåndethed ved festen i Kaffeehaus, synes derfor meget sandsynligt.

Fellner & Helmer søgte i begyndelsen af januar 1891 tegnere i Budapest.⁸⁵ Det kunne der være mange grunde til, for de havde kontor i byen. Men en af disse grunde var muligvis, at der skulle udføres et stort og vigtigt tegnearbejde i forbindelse med indsatsen for at skaffe investorer og långivere til at finansiere opførelsen af Somossys pragtbyggeri. De enestående tegninger i afsnittet Scenen har med stor sandsynlighed været brugt i forbindelse med disse bestræbelser. Bedre end mange ord anskueliggør de, hvilken stil og elegance byggeriet skulle have.

Op til Verdensudstillings åbning den 2. maj 1896 forbedrede Karl Somossy sin likviditet ved at overlade "Trafik" i Andrassy Strasse 38 eneretten til billetsalg mod en kaution på 10.000 fl. Det fremgår imidlertid ikke af *Somossys* annoncer i *Pester Lloyd*, hvor publikum kan købe billetter, hvilket nok har undret Janka Kurz i "Trafik". Somossy havde nemlig lavet tilsvarende aftaler med andre billetforhandlere.

"Da en advokat gik til Somossy og gjorde ham opmærksom på, hvad det kunne medføre, råbte han: 'Forsvind, eller jeg gennemprygler Dem!' Advokaten svarede: 'Men så lader jeg Dem spærre inde!' Da så advokaten trak sig tilbage, løb Somossy efter ham ud på gaden og gav ham et slag i ansigtet med en stok."⁸⁶ Sagen ender i retten.

Fra den 26. juni er *Somossys* annoncer nederst forsynet med henvisningen "Alleiniger Kartenverkauf Trafik Andrassystrasse 38."

Ligheden mellem Karl Somossy og Anton Ronacher er slående. Ikke blot afstraffer de begge irriterende advokater med samme midler, deres økonomiske problemer i de pragtfulde Fellner & Helmer forlystelses-etablissemeter er også af samme art.

Der er alt for høje omkostninger forbundet med at drive et etablissement med 2 vinterhaver, 2 caféer, orkestre, restaurant, chambres séparées, hotel etc., hvis belægningsprocenten ikke er helt i top. Dertil kommer rente-omkostninger og afdrag på de lån, der har finansieret det hele. Måske var der en indbygget

ineffektivitet i arkitektfirmaets koncept for sådanne teaterbyggerier. Erfaring med udformning af teatre, der skulle drives som kommercielle forretninger har firmaet næppe haft.

I slutningen af maj åbner Somossy et nyt etablissement nede ved Donau. Hans lejemål begynder den 2. maj 1897, og planen er at åbne "Konstantinopel" i midten af måneden, men den holder ikke og entreindtægterne kommer ikke som håbet.⁸⁷

Likviditeten er således tørret helt ud i begyndelsen af juni. Somossy kan ikke betale sit personale og må lukke *Somossy Mulató* et par dage. Det fremgår af artiklen i *Budapesti Hirlap*, at de vigtigste kreditorer er nogle entreprenørvirksomheder samt arkitektfirmaet Fellner & Helmer og møbelproducenten Gebrüder Thonet.⁸⁸

Senere i juni måned er der igen? møde med kreditorerne. Karl Somossys advokat, dr. Fennessy, fremlægger baggrunden for den vanskelige situation og beder kreditorerne bevilge et moratorium frem til den 1. oktober. Om baggrunden fremhæver han Verdensudstillingen, som skuffede mange, der havde haft store forventninger, for de besøgende fik masser af underholdning på selve udstillingen og lod sig sjældent lokke ind til byens centrum. Somossys store satsninger på at tilbyde gæsterne de bedste forestillinger var forgæves.

Han forklarer også, hvordan det var at drive det gamle Orpheum: "In dem schmucklosen, rauchgeschwängerten, mehr als bescheidenen Raume drängten sich in dichten Schaaren die Zuhörer und jahrelang hindurch warf dieses Etablissement allabendlich einen Reingewinn von 200 fl. ab."⁸⁹

Videre fortæller han, at forberedelserne til udstillingen markerede begyndelsen på en forvandling af Budapest, og at Somossy måtte følge med. Her får tilhørerne nemt det indtryk, at det nye *Somossy Mulató* blev bygget i anledning af udstillingen. Men beslutningen om byggeriet blev truffet i slutningen af 1880'erne. Og det nye Orpheum stod færdigt to år inden udstillingen.

Det foreslåede moratorium bliver besluttet af alle undtagen gas- og vandforsyningen, som har den særlige fordel, at de kan slukke for forsyningerne for at fremtvinge betaling. Det er ikke i de øvrige kreditorers interesse, og en af dem køber gas- og vand-kravet, hvorpå beslutningen falder på plads. Nu mangler blot en tilsvarende beslutning fra de østrigske kreditorer. Den samlede gæld løber op i 800.000 fl.

Det har ikke været muligt at finde kilder med information om beslutning om forlængelse af moratoriet. Der sker ikke noget lige omkring den 1. oktober 1897, og Somossy forsøger at hjælpe på økonomien med reklamer i programmerne.

Men den 1. maj 1898 kommer kreditorernes reaktion. De fratager Karl Somossy den økonomiske rådighed over etablissementet og overlader forpagtningen til Franz Albrecht. Han er en mand med brancheerfaring fra en anden music hall i Budapest: *Blaue Katze*, der lukkede i 1891. Med Karl Somossy som ansvarlig alene for scenen og engagementerne driver Albrecht virksomheden i 3 år fra maj 1898.⁹⁰ Hvor længe Somossy og Albrecht kan klare det samarbejde, er ikke oplyst.

Større økonomisk succes har Albrecht næppe haft. Efter en tvangsauktion i maj 1901, hvor en bank køber ejendommen for 1.170.000 K, (svarende til 585.000 fl.) bliver Emerich (Imre) Waldmann, en søn af *Ronachers* direktør Waldmann, ny forpagter.⁹¹ Han har været leder af *Apollo-Theater* i Berlin og åbner i august sæsonen under et nyt navn: *Fövarosi Orfeum*.⁹²

Navneskiftet er nødvendigt, fordi Karl Somossy - med sin datter som stråmand - har annonceret opstarten af et nyt *Etablissement Somossy* et andet sted i byen i slutningen af november 1901.⁹³ I sidste del af februar 1902 slutter familien Somossys engagement i music hall branchen med endnu en konkurs.⁹⁴

Hvor stort tabet blev for kreditorerne i *Fövarosi Orpheum* ved jeg ikke. Gælden i boet overstiger sandsynligvis beløbet ved moratoriets start, de 800.000 fl., hvorfor bankens købspris på 585.000 fl. højst udgør 73% af gælden. Usikrede kreditorer har formentlig haft betydelige tab.

I nekrologen i marts 1903 skriver *Neues Wiener Journal* bl.a.: " Somossy war bald ein Meister in seinem »Fache«; er bot den Budapestern seltene Kunstgenüsse, die ihn bald im ganzen Lande und weit darüber hinaus populär machten, aber auch Unsummen kosteten. Somossy selbst war ein Lebemann und er zog die Lebewelt auch mächtig an. Er verstand leider nicht zu rechnen und so mußte er sich schließlich verrechnen. Das Facit war der Conkurs. [...] Es führte ihn im December vorigen Jahres ins städtische Armenhaus, wo der Mann, der Millionen in Umlauf gesetzt, der das Leben von der rosigsten Seite kennen gelernt, der Generationen ein freilich nicht immer lobenswerthes Vorbild gewesen, ein Pfründnerstübchen bezog."⁹⁵

Karl Somossy - og hans kreditorer - gav Budapests befolkning og turister enestående oplevelser i de pragtfulde lokaler. Nydelse og sociale elevatorture for en aften. Men hans glæde var kort, og han kan meget vel have savnet årene i det gamle Orpheum, hvor en tætpakket sal med øjensvidende cigarrøg gav overskud.

Fra premieren i det nye Somossy Mulató i marts 1894 gik der tre år og tre måneder før han i juni 1897 måtte bede om et moratorium, en betalingsstandsning, hvor kreditorernes tilgodehavender fastfryses i en periode. Derefter gik der yderligere knap et år før Franz Albrecht overtog ansvaret og forpagtede *Somossy Mulató* i maj 1898. Først på det tidspunkt er Karl Somossy helt frigjort for det økonomiske ansvar, men han er også uden formue.

Med alle midler - også mindre fine - har han kæmpet imod det uafvendelige i over fire år, hvor han var først i 70erne. Usædvanligt.

Appendiks 1

Vigtige begivenheder for Karl Somossy og Ungarn 1842-1894

Grev Zichy er blandt premieretilskuerne	1894	Premiere i det nye Somossy-Mulató
	1893	Under den sidste del af byggeriet flytter Somossy sit teater midlertidigt
Grev Eugen Zichys planer om verdensudstilling	1891	Køb af Mozsar 3 og 5 samt Nagymező 17 i 1890 eller 1891
	1890	Bygningsmyndighederne behandler ansøgning
	1889	Anton Ronacher i Budapest
	1888	Flytter ind i Nagymező 17
	1886	Overfyldt teater i Nagymező 17
	1884	Teatersalen renoveret
	1883	Sommer Orpheum i Nagymező 17
	1882	Somossy Orpheum i byparken
	1880	Neues Orpheum på Kerepesi
	1873-1879	Intet officielt om Somossy
	1872	Skatteopkræver i Kroatien
	1871	Tvangsauktioner fortsætter gennem 1870 og 71
	1870	Søger om tilladelse til at bygge en syngesal
	1869	Første af tre tvangsauktioner i Váci 24
Østrig-Ungarn i personalunion	1867	
Slaget ved Königgrätz tabt	1866	Åbner café i Váci-gaden
	1848-1865	Intet officielt om Somossy
Krig ml. Østrig og Ungarn slut	1849	Deltager K. Somossy?
Revolutioner og krig i Europa	1848	Deltager K. Somossy?
	1847	Paskontrollør i Kroatien
	1842	Kavalerist i Kroatien

Appendiks 2

Tvangsauktionerne og bekendtgørelser mv.

Dato	Sagsnr.	Kreditor	Beløb (ft.)	Dokument	Sted	Værdier i boet	Anslået værdi	Bemrk.
13-11-1869	53813	Rezső Jánosy			Vaczi ut 24	Løsøre	1.386	
10-12-1869	48175	Schopf Ferencz			Vaczi ut 24	Løsøre	1.732	
06-02-1870	5679	B. Hecht	10.000	Veksel		300 varieté-aktier		gentaget 27-03-1870
18-02-1870	8057	Mark Schultz	5.000	Veksel		300 varieté-aktier		gentaget 16-06-1870
13-04-1870	22552	H. Oettinger			Vaczi ut 24	Ikke beskrevet	1.650	
24-06-1870	30669	Miklós Zwack			Vaczi ut 24	Løsøre	1.386	
02-07-1870	28624	Henrik Leitner			Hermína...	Løsøre og teateraktier	1.616	
27-07-1870		Miksa Zwach	600		Hermína...	Løsøre		
02-02-1871		Widemann						
04-03-1871	9853	József Stransky	631			Løsøre	2.068	
28-03-1871	19129	György Schaffer		Veksel	Nagymező ut. 20	Løsøre	2.115	
01-08-1871		Ferenc Zelenka	5.400	Aktier				

Widemann s anmodning til myndighederne handler om en protest mod Somossys påståede ejerskab til et Orpheum

Noter

-
- ¹ Wiener Zuschauer, 15. März 1848, side 1
<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=doz&datum=18480315&seite=1>
- ² Illustrierte Zeitung, Leipzig, 1. April 1848, side 218 (4)
<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=izl&datum=18480401&seite=4>
- ³ Vilag, 3. aug. 1842, side 1 sp 1
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/Vilag_1842/?pg=506&layout=s
- ⁴ Nemzeti Ujság, 4. maj 1847, side 1 sp 1
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/NemzetiUjsag_1847_1/?pg=280&layout=s
- ⁵ A Honvéd, Pest, 9. sep. 1867 side 12 sp 3
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/AHonved_1867/?pg=51&layout=s
- ⁶ Illustrierte Zeitung, Leipzig, 14. Juli 1866, side 1
<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=izl&datum=18660714&seite=1>
- ⁷ Die Presse, Wien, 9. Juni 1867, side 2 sp 3
<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=apr&datum=18670609&seite=2>
- ⁸ Illustrierte Zeitung, 6. Juli 1867, side 3 sp 2
<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=izl&datum=18670706&seite=3>
- ⁹ Pesti Naplo, 21. dec 1866, side 3 (69) sp 5
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/PestiNaplo_1866_12/?pg=68&layout=s
- ¹⁰ Budapesti Közlöny, 13. nov. 1869, side 3902 sp 3
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/BudapestiKozlony_1869_11/?pg=164&layout=s
- ¹¹ Budapesti Közlöny, 27. jul. 1870, side 9 (3319) sp 5
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/BudapestiKozlony_1870_07/?pg=516&layout=s
- ¹² Magyarország tisztí cím- és névtára - 1. évfolyam, 1873. Budapest 1874, side 108
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/Tiszticimtar_1873/?pg=133&layout=s
- ¹³ Program for Neues Orpheum 10. feb 1881, "Hungaria" Buchdruckerei und Verlagsgeschäft.
Menu og vinliste på bagsiden
Averteret til salg hos <https://galeriasavaria.hu/>
- ¹⁴ Bolond Istok, Budapest, 5. aug 1883, side 11 sp 2
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/BolondIstok_1883/?pg=368&layout=s
- ¹⁵ Bolond Istok, Budapest, 14. okt 1883, side 10 sp 2
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/BolondIstok_1883/?pg=487&layout=s
- ¹⁶ Bolond Istok, Budapest, 5. okt 1884, side 10 sp 2
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/BolondIstok_1884/?pg=445&layout=s
- ¹⁷ Nemzet, Budapest, Esti kiadás, 25. feb 1886 side 2 sp 1
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/Nemzet_1886_02/?pg=197&layout=s
- ¹⁸ Budapesti Hirlap, 20. mar. 1887, side 6 sp 3
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/BudapestiHirlap_1887_03/?pg=239&layout=s
- ¹⁹ Budapesti Hirlap, 28. dec. 1889, side 3 sp 1
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/BudapestiHirlap_1889_12/?pg=400&layout=s
- ²⁰ Építő Ipar, Budapest 5. jan. 1890, side 26 sp 2
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/BME_EpitoIpar_1890/?pg=31&layout=s
- ²¹ Neugigkeits Welt-Blatt, Wien, 18. Januar 1890, side 7 sp 3
<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=nwb&datum=18900118&seite=7>
- ²² Pesti Naplo Esti lapja, 6. sep 1889, side 2 sp 2
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/PestiNaplo_1889_09_esti/?query=ronacher&pg=9&layout=s
- ²³ Das Vaterland, Wien, 12. November 1890, side 6 sp 2
<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=vtl&datum=18901112&seite=6>
- ²⁴ Pester Lloyd 8. Februar 1891, side 6, sp 3
<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pel&datum=18910208&seite=6>
- ²⁵ Budapest szekes fővaros statisztikai hivatalának, Az 1891-ik évben, A népleiras és népszámlálás eredményei. Budapest 1895. Første kapitel side 1-8
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/BpStatKozlemenyek_025_2/?pg=10&layout=s
- ²⁶ Budapest szekes fővaros statisztikai hivatalának, Közleményei. XXV. 2. Az 1891-ik évben, A népleiras és népszámlálás eredményei. Budapest 1895.
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/BpStatKozlemenyek_025_2/?pg=10&layout=s

-
- ²⁷ Neuigkeits Welt-Blatt, Wien, 18. Januar 1890, side 7 sp 3
<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=nwb&datum=18900118&seite=7>
- ²⁸ Budapesti Czim- És Lakjegyzék - 1894 side 72 og 71
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/BPLAKCIMJEGYZEK_08_1894/?layout=s&pg=126
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/BPLAKCIMJEGYZEK_08_1894/?layout=s&pg=125
- ²⁹ Pester Lloyd, 5. März 1893, side 8 sp 3
<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pel&datum=18930305&seite=8>
- ³⁰ Pester Lloyd 20. Februar 1894, side 10, sp 4
anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pel&datum=18940220&seite=10
- ³¹ Budapesti Statisztikai Közlemények, Az 1896. évi november hó 15 én Nepösszeírás eredményei. Budapest 1898, side 1-16
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/BpStatKozlemenyek_027/?pg=6&layout=s
- ³² Der Bautechniker, Wien, 23. November 1894, side 9
<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=bau&datum=18941123&seite=9>
- ³³ Der Architekt, Wien, 1895, Bildteil s. 35
<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=arc&datum=1895&page=96>
- ³⁴ Pester Lloyd 17. März 1894, side 7, sp 1
<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pel&datum=18940317&seite=7>
- ³⁵ Budapesti Hirlap, 23. mar. 1884, side 11 sp 3
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/BudapestiHirlap_1894_03/?pg=416
- ³⁶ Építő Ipar, Budapest 25. sep. 1895, side 358 sp
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/BME_EpitoIpar_1895/?pg=384&layout=s
- ³⁷ Pester Lloyd 17. März 1894, side 7, sp 1
<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pel&datum=18940317&seite=7>
- ³⁸ Pester Lloyd 17. März 1894, side 7, sp 1
<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pel&datum=18940317&seite=7>
- ³⁹ Neue Frei Presse, Wien, 24. November 1894, side 7 sp 1
<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=nfp&datum=18941124&seite=7>
- ⁴⁰ Pester Lloyd 17. März 1894, side 7, sp 1
<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pel&datum=18940317&seite=7>
- ⁴¹ Pester Lloyd 17. März 1894, side 7, sp 1
<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pel&datum=18940317&seite=7>
- ⁴² Pester Lloyd 18. März 1894, side 7, sp 2
- ⁴³ Pester Lloyd 18. März 1894, side 7, sp 2
- ⁴⁴ Pester Lloyd 27. März 1894, side 3, sp 4
<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pel&datum=18940327&seite=3>
- ⁴⁵ Der Architekt, Wien, 1895, Hauptteil s. 27
<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=arc&datum=1895&page=35>
- ⁴⁶ Der Architekt, Wien, 1895, Hauptteil s. 27
<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=arc&datum=1895&page=35>
- ⁴⁷ Der Architekt, Wien, 1895, Bildteil s. 37
<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=arc&datum=1895&page=98>
- ⁴⁸ Neue Freie Presse, Wien, 17. März 1894, side 6 sp 3
- ⁴⁹ Pesti Hirlap, 17. marts 1894, side 8 sp 3
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/PestiHirlap_1894_03/?pg=335
- ⁵⁰ Bátky, John (ed.): Krúdy's Chronicles, CEU Press, NY 2000, side 41-48
- ⁵¹ Pester Lloyd 17. März 1894, side 7, sp 1
<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pel&datum=18940317&seite=7>
- ⁵² Pesti Naplo, 5. mar. 1903, side 10 sp 1
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/PestiNaplo_1903_03/?pg=83&layout=s
- ⁵³ Gluck, Mary: The Invisible Jewish Budapest. University of Wisconsin Press, Madison 2016 side 158
- ⁵⁴ l'Art Lyrique et le music-hall, 13-09-1896, p8
<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5759040c/f8.image>
- ⁵⁵ Neues Pester Journal, 17. Mai 1925, side 3-4
https://mandadb.hu/common/file-servlet/document/1007311/default/doc_url/9219250517Neuespesterjournal001001gizi924.pdf

-
- ⁵⁶ Pesti Naplo, 11. aug 1896, side 6 sp 2
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/PestiNaplo_1896_08/?pg=157&layout=s
- ⁵⁷ Pesti Naplo, 29. jul 1896, side 11 sp 4
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/PestiNaplo_1896_07/?pg=506&layout=s
- ⁵⁸ Evangélikus főgymnasium, Nyíregyháza, 1891
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/Nyiregyhaza_25218_evangelikus_gimnazium_25243_1891/?pg=102&layout=s
- ⁵⁹ Pesti Naplo, 11. aug 1896, side 6 sp 2
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/PestiNaplo_1896_08/?pg=157&layout=s
- ⁶⁰ https://en.wikipedia.org/wiki/Budapest_Cog-wheel_Railway
Udsnit af postkort benyttet 1899. Üdvözlet a Svábhegyről, Budapest Mellet, trykt hos Kellner és Mohrlüder, Budapest. Egen samling
- ⁶¹ Pester Lloyd 30. juli 1896, side 5, sp 4
<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pel&datum=18960730&seite=5>
- ⁶² Pesti Naplo, 11. aug 1896, side 6 sp 2
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/PestiNaplo_1896_08/?pg=157&layout=s
- ⁶³ Pester Lloyd, Abendblatt, 12. august 1896, side 1 sp 2
<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pel&datum=18960812&seite=9>
- ⁶⁴ The San Francisco call. (San Francisco [Calif.]), 15 Aug. 1896.
<http://chroniclingamerica.loc.gov/lccn/sn85066387/1896-08-15/ed-1/seq-2/>
- ⁶⁵ Pesti Naplo, 11. aug 1896, side 6 sp 2
- ⁶⁶ Pesti Naplo, 26. sep. 1886, side 2, sp 1
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/PestiNaplo_1886_09/?pg=95&layout=s
- ⁶⁷ Magyar Szemle, 16. aug. 1896, side 395 sp 2
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/MagyarSzemle1888_1896/?pg=394&layout=s
- ⁶⁸ Pester Lloyd 27. juli 1896, side 2, sp 3
<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pel&datum=18960727&seite=2>
- ⁶⁹ Sport-Világ, 2. aug. 1896 side 4 sp 1
https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/Sportvilag_1896/?pg=297&layout=s
- ⁷⁰ <https://commons.m.wikimedia.org/wiki/File:Btv1b8438637g-p098.jpg>
- ⁷¹ "Orpheum" er navnet på forsiden Papirkvalitet ca 80g i ca A4 størrelse (h=26,5x34,8cm foldet.)
Programpunkterne opført på den lange led. Enkeltfarvet tryk, dobbeltsidet. Ingen reklamer, men side 4 er uden tryk.
- ⁷² Dugen er set i 2018 i samlingerne i Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, Budapest
- ⁷³ (Neuigkeits) Welt Blatt, 22. Juni 1897, side 4 sp 3
<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=nwb&datum=18970622&seite=4>
- ⁷⁴ Fővarosi Lapok, Budapest 26. jul. 1883, side 3 sp 2
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/Fovarosilapok_1883_07/?pg=139&layout=s
- ⁷⁵ Bolond Istok, Budapest, 13. juli 1884, side 12 sp 2
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/BolondIstok_1884/?pg=327&layout=s
- ⁷⁶ Bolond Istok, Budapest, 5. okt 1884, side 10 sp 2
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/BolondIstok_1884/?pg=445&layout=s
- ⁷⁷ Pester Lloyd, 5. März 1893, side 8 sp 3
<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pel&datum=18930305&seite=8>
- ⁷⁸ Pester Lloyd 29. juli 1896, side 5, sp 4
<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pel&datum=18960729&seite=5>
- ⁷⁹ Pesti Naplo, 29. jul 1896, side 11 sp 4
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/PestiNaplo_1896_07/?pg=506&layout=s
- ⁸⁰ Pesti Hirlap, 9. mar 1897, side 10 sp 3
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/PestiHirlap_1897_03/?pg=159&layout=s
- ⁸¹ Pester Lloyd 9. März 1897, side 7, sp 1
<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pel&datum=18970309&seite=7>
- ⁸² Pesti Naplo Esti lapja, 30. mar. 1897, side 15 sp 2
https://adtplus.arcanum.hu/en/view/PestiNaplo_1897_03/?pg=456
- ⁸³ Pester Lloyd 3. März 1903, side 7, sp 2
anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pel&datum=19030303&seite=7
- ⁸⁴ Illustriertes Wiener Extrablatt, 31. Dezember 1902, side 5, sp. 1

<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=iwe&datum=19021231&seite=5>

⁸⁵ Pester Lloyd 3. Januar 1891, side 4, sp 4

<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pel&datum=18910103&seite=4>

⁸⁶ Pester Lloyd 21. Mai 1896, side 4, sp 4

<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pel&datum=18960521&seite=4>

⁸⁷ Pester Lloyd 2. Mai 1897, side 5, sp 3

<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pel&datum=18970502&seite=5>

⁸⁸ Budapesti Hirlap, 11. jun. 1897, side 7 sp 3

https://adtpplus.arcanum.hu/en/view/BudapestiHirlap_1897_06/?pg=174

⁸⁹ Neues Wiener Tagblatt, 23. Juni 1897, side 6 sp. 3

<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=nwg&datum=18970623&seite=6>

⁹⁰ Pester Lloyd 1. Mai 1898, side 7, sp 2

<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pel&datum=18980501&seite=7>

⁹¹ Neues Wiener Tagblatt, 16. Mai 1901, side 7 sp. 1

<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=nwg&datum=19010516&seite=7>

⁹² Pester Lloyd 14. August 1901, side 10, sp 4

<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pel&datum=19010814&seite=10>

⁹³ Pester Lloyd 8. August 1901, side 6, sp 4

<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=pel&datum=19010808&seite=6>

⁹⁴ Neues Wiener Journal 9. März 1902, side 7, sp 2

<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=nwg&datum=19020309&seite=7>

⁹⁵ Neues Wiener Journal 03-03-1903, side 6, sp 1

<http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=nwj&datum=19030303&seite=6>